

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Rozmarná léta.

Zbraslav. Pražské letoviště doby industriální.

Bakalářská práce.

Vedoucí práce: prof. doc. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Řešitel: Tereza Kombercová

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů a literatury.

V Neratovicích dne 28.6.2013

podpis

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce prof.doc. PhDr. Václavu Matouškovi především za přivedení k tomuto tématu a výbornou podporu zejména co se literatury týče. Děkuji za podporu a trpělivost blízkých.

Tereza Kombercová

Obsah

Abstrakt

1 ÚVOD

1.1 Cíl a charakter práce

1.2 Metodologie

1.3 Prameny

1.4 Výzkumné otázky

1.5 Pojmy

2-OBECNÁ ČÁST

2.1 Příroda a město

2.1.1 Vztah k přírodě

2.1.1.1 Ochrana přírody a turistika

2.1.1.2 Sportovní aktivity

2.1.1.3 Návrat k přírodě

2.1.1.3.1 Zámky, letní byty a vilové objekty

2.1.2 Město

2.2 VOLNOČASOVÉ AKTIVITY

2.2.1 Vznik volného času

2.2.2 Spolková činnost

2.2.3 Střední třída

3 ZBRASLAV- VÝLETNÍ LETOVISKO PRAŽANŮ

3.1 Geografický a geologický popis

3.2 Historie

3.3 Dopravní spojení s Prahou

3.4 Zbraslav městem

3.5 Zbraslav letoviskem

3.6 Projevy ocenění zbraslavské přírody v literatuře

3.7 Vývoj zastavěnosti

3.7.1 Stavební úpravy

3.7.1.1 Úprava náměstí

3.7.1.2 Úprava nábřeží

3.7.2 Stavby

3.7.2.1 Nové typy staveb

3.7.2.2 Funkční rozdělení nové vznikajících staveb

3.7.3 Počet obyvatel a domů

3.8 Spolkové aktivity

3.9 Společenský život na Zbraslavi

3.9.1 Spolky

3.10 Významné osobnosti spojované se Zbraslaví

4 Závěr

5 Použitá literatura

6 Obrazové přílohy

Abstrakt

Cílem práce je nejprve popsat vznik a vývoj Zbraslavi jako významného pražského letoviska v průběhu 19. a prvních desetiletí 20. století a následně interpretovat tento proces v kontextu modernizačních procesů 19. a počátku 20. století, zejména v kontextu vývoje pražské aglomerace. Na příkladu Zbraslavi se budu snažit popsat příčiny a konkrétní podoby kolonizace venkovské krajiny obyvatelstvem industriálního velkoměsta. Poznatky o vývoji zbraslavské vilegiatury budu srovnávat s poznatky o fenoménu letních vil, letovisek, ale i zahradních měst v soudobé západní a střední Evropě i v USA.

Abstract

The goal of this work is to interpret formation and development of Zbraslav as important Prague summer resort during 19th century and first decades of 20th century and, subsequently, interpret this process in context of process of modernization in 19th century and in the beginning of 20th century, particularly in context of development of Prague agglomeration. On example of Zbraslav I will try to describe causes and concrete forms of colonization of countryside landscape from inhabitants of industrial city. I will compare knowledge about development of villegiaturas with knowledge about phenomenon of summer villas, resorts, but also garden cities in contemporary western and middle Europe and USA.

1 Úvod

1.1 Cíl a charakter práce:

Cílem této práce je postihnout fenomén, který se objevuje na přelomu 19. a 20. století, kdy obyvatelé Prahy začali pravidelně navštěvovat blízké okolí hlavního města za účelem rekreace, trávení volného času, aby se posléze v těchto oblastech část návštěvníků trvale usidlovala a přispěla tak zároveň k přeměně venkovského prostředí v městské. Cílem práce je zachytit fenomén návratu k přírodě na konkrétním příkladu Zbraslavi, která se v rekreační letovisko proměnila, přičemž tento fakt považuji za součást procesu, v jehož rámci se městečko, letovisko industriální doby, stalo později (v sedmdesátých letech) součástí Prahy. Cílem této práce je popsat vývoj Zbraslavi v druhé polovině 19. století, kdy se Zbraslav stává výletním letoviskem Pražanů, a zaměřit se dále na období na přelomu 19. a 20. století, což je také spojeno s nejhojnějším obdobím výstavby letních vilových objektů.

Budu se věnovat projevům fenoménů spojených se vznikem volného času, s návratem k přírodě, s proměnami průmyslové společnosti na příkladě konkrétního letoviska Zbraslav, jehož charakter v průmyslové době bych ráda představila co se skladby obyvatel, především těch, kteří si zde (zejména v období první republiky, ale již dříve) stavěli vily k trvalému obývání. V práci se pokusím zodpovědět vytyčené otázky týkající se volnočasových aktivit.

Cílem není jen představení těchto jevů, ale pátrání po jejich kořenech, čehož se budu snažit dosáhnout určením širších souvislostí v rámci teoretické části práce. Tato část tedy představí jevy, které stály za zrodem fenoménu trávení volného času v neměstském prostředí, jako jsou specifický vztah k přírodě, její ochrana, vznik volného času, industrializace, která s sebou nesla například vznik moderních dopravních prostředků a významně se promítla do širokého spektra jevů ekonomických, společenských apod.

V širším rámci by se tato práce ráda stala přínosem k osvětlení rozšiřování se velkoměsta, konkrétně Prahy, a proměny letovisek, kam se z velkoměsta vyjíždí trávit volný čas a posléze trvale pobývat, v součást tohoto velkoměsta. Poznatky o konkrétním letovisku bych ráda uvedla do souvislostí s pražským vývojem a teoretickou částí, čímž bych ráda zjistila, zda existují paralely mezi vývojem Zbraslavi a soudobými řešeními problémů měst. Shrnutí bude obsahovat také projevení fenoménů návratu k přírodě a volnočasových aktivit na zbraslavském případě- jakým aktivitám se bylo možné věnovat, o kterých složkách fenoménu návratu k přírodě lze mluvit atd.

1.2 Metodologie

K této práci přistupuji se záměrem přinést na vybraný fenomén vícero úhlů pohledu, a to jak z urbanistických teorií, historické pozadí doby; přístup zvolený tak, abych mohla zachytit souvislosti týkající se daného fenoménu. Míním, že rozkrytím vícero skutečností se mi podaří nejlépe zachytit obrázek ilustrující příčiny, důsledky, kontext fenoménu.

V rámci teoretické části nejprve vymezím pojmy, které jsou pro tento problém stěžejní- tím bych ráda dosáhla širšího společenskovedního kontextu, který dovolí vytvořit určitý rámec, síť, jež bude sloužit především pro vymezení významů, v jakých dané pojmy používám. Představím pojetí vztahu k přírodě, který je pro tuto práci zásadní a z jehož proměny v době industrializace vzcházejí fenomény návratu k přírodě, ochrany přírody, sportovních aktivit. Již pojmosloví zařadí tyto jevy do širších společenských souvislostí týkajících se změn ve výrobě, ve společenském uspořádání. Uvedu poznatky související s městem a jeho vývojem především v době industrializace, neboť umožní pochopení jevů odehrávajících se zpočátku v prostředí neměstském. Vymezím tak dané období a ilustruji vývoj především hlavního města, z něhož převážně pocházejí aktéři fenoménu návratu k přírodě a s nímž bude možné provést srovnání s vývojem zbraslavským. Budu se věnovat tendenci ve vývoji měst, jako jsou zahradní města a vznik předměstí. Dále se budu soustředit na další aspekty období industrializace související s předešlými částmi, které přinášejí obecné poznatky zejména o volnočasových aktivitách a jevech, které je umožnily a doprovázely, jako je vznik volného času, fenomén individualistického vilového bydlení, vznik spolkové činnosti.

Následně popíši vývoj tehdejší Zbraslavi a budu se snažit přednést charakter letoviska, k čemuž použiji mapový a obrazový materiál, informace o spolkovém životě, sportovní činnosti, o zbraslavských návštěvnících, o zástavbě s důrazem na vily, které čerpám z literatury, již představím v následující části.

Závěr práce by měl představovat syntézu teoretických poznatků a informací o konkrétní lokalitě. Provedu srovnání, ráda bych našla společné charakteristiky a uvedla je v kontextu předestřených teorií. Zodpovím na otázky týkající se konkrétní lokality, které jsou uvedeny níže.

1.3 Prameny

K představení historického pozadí, doby industrializace využiji Velkého sociologického slovníku, práce Václava Matouška Čechy krásné, Čechy mé. Jinak v části s pojmy využiji kromě zmíněných prací knihu M. Lenderové Z dějin české každodennosti: život v 19. století. Pohled na vývoj předměstí čerpám z knihy R. Fishmanna Měšťanské utopie. Pro studium společnosti, civilizace a proměn ve společenské skladbě čerpám z knihy Norberta Eliase O procesu civilizace.

Při zpracovávání konkrétní lokality pracuji s knihami Zbraslavské listy Karla Paška, s knihou Zbraslav Boženy Hofmeisterové a kolektivu, se soubornou prací učitelstva okresu smíchovského a zbraslavského z roku 1898, se Zbraslavskými obrázky J. Lepšíka, dále také se stránkou zbraslavhistorie.info, kterou využívám jen občasně především k doplnění datace. Využívám inzerátů, dobových průvodců. Mapy jsem získala z Katastrálního úřadu v Praze, z Kulturního domu a knihovny ve Zbraslavi. Jinak využívám převážně dvě publikace o Zbraslavi zmíněné v souhrnné literatuře. Dále jsem také použila nemnohých archivních materiálů. Používám též obrazové materiály a tabulky. Důležitým zdrojem informací jsou souhrnné práce mapující činnost spolků za určité období.

Vzhledem k nedostatku materiálů, jako např. monografií v archivu v Dobřichovicích, kam Zbraslav spadá, využívám v kapitolách o spolcích, o sportovním dění hojně materiálů poskytnutých Kulturním centrem na Zbraslavi, kde jsem získala i většinu fotografického

materiálu. Poznatky o vilových objektech čerpám z knihy nakladatelství Foibos Slavné pražské vily, kde se nachází přehledný popis vývoje vil společně s dobovým pozadím a se směry, které určovaly podobu vil v jednotlivých obdobích.

Obecné informace o spolcích jsem čerpala z knihy Z dějin české každodennosti, informace o zbraslavských spolcích pocházejí z knihy Smíchovsko, Zbraslavsko a z dokumentů shrnujících spolkovou činnost za určité období.

1.4 Výzkumné otázky

Kdo, jaká skupina lidí je aktéry návratu k přírodě, kdo jezdí na Zbraslav?

Jak se návrat k přírodě projevil na proměně konkrétní lokality Zbraslav?

Jaké byly možnosti trávení volného času, co Zbraslav mohla nabídnout?

Co tuto „kolonizaci“ obyvateli Prahy umožnilo?

Jaké byly obecné dobové předpoklady pro vznik tohoto fenoménu?

1.5 Pojmy

Industrializace

Přiblížit se obsahu tohoto pro sledované období zásadního procesu lze společně s Velkým sociologickým slovníkem, který industrializaci uvádí takto: „*V užším smyslu zprůmyslnění dříve agrárního či nevyužívaného regionu, v širším hist. smyslu proces rozvoje průmyslu a jeho spol. důsledky*“¹ - tedy jako přeměňování agrární společnosti v průmyslovou, přičemž se významně mění způsob lidského života v širokých aspektech; charakteristickým momentem industrializace je změna výrobního procesu. VSS vyděluje navíc pojem industrialismus, který se úzce týká právě způsobu výroby: „*i. můžeme popsat jako sériovou(masovou) metodu výroby, racionálně organizovanou za použití vždy nejnovější technologie.*“² Důležitým prvkem je přitom dělba práce – k tomuto stavu vedlo několik změn, určující bylo nejprve osamostatňování řemesel v rámci městských prostorů, což se dále vyvinulo v manufakturách, které již zcela rozdělily prostor bydliště a práce. V době industrializace se objevuje postava průmyslníka-podnikatele, který ovládá prostor práce a odhaduje budoucí poptávku.

Počátek tohoto procesu je vysvětlován z hlediska společenského a hospodářského stavu:

„1. souběžnou dostupností kapitálu (zejm. z monopolního obchodu s otroky, stanoveného utrechtskou smlouvou r. 1713) a pracovní síly;

---

¹ LINHART, J., Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996, str. 424

² c.d.: tamtéž

2. *sepětím těžby uhlí (vynucené ekologickou devastací dostupných lesů) s metalurgickým průmyslem a výrobou textilních strojů.*³

Nový způsob výroby umožněný parním strojem se děje v duchu podnikatelství a vynalézavosti a s vírou v pokrok a zasahuje do dalších společenských oblastí: „*Industriální standardy a tradice, stereotypy pracovního chování a jeho řízení také postupně pronikají do všech oblastí života. Ustavuje se idea podniku jako hlavní společenské instituce. Čas se stává mírou výrobní produktivity a organizační efektivnosti.*“⁴ Tradiční společenství se proměňuje v industriální; industrializace přináší mechanizaci výroby, sjednocení pracovní doby a specializací.

Tento proces také úzce souvisí s urbanizací, tj. se soustředěním obyvatelstva ve městech, vyvolaném potřebou pracovních sil a dosahující předtím nevídaných rozměrů.

Urbanizace

S proměnou, která široce zasáhla způsoby výroby a společenské struktury těsně souvisí pojem, který je uváděn do vícero souvislostí a je pojímán různě. Velký sociologický slovník se ujímá této tematiky předestřením vícero tendencí, které se k tomuto tématu objevují, takže volím pro studium tohoto procesu také tento postup.

Velký sociologický slovník uvádí urbanizaci takto: „*nejobecněji prostorová orientace lidských činností i obyvatelstva projevující se změnami v chování lidí, v jejich motivacích, v kulturních vzorech i ve formách organizace společnosti. Změny jsou vyvolány životem v prostředí s velkým počtem, vysokou hustotou a značnou různorodostí obyv., aktivit i lidských výtvorů.*“⁵ Slovník uvádí dvě hlavní tendence v pracích o urbanizaci. Pro první, označovanou jako úzkou, jsou zásadní aspekty demografického vývoje a přejímání městské kultury, široké pojetí pracuje zejména se sociologickými aspekty daného jevu.

K úzký pojetím patří ta, jež poukazuje buď pouze na proces sledovatelný demograficky, který se odehrává na pozadí přejímání městské kultury: „*V užších pojetích byla u. chápána buď jako proces koncentrace obyv., později i spol. činností, anebo jako šíření a přejímání městské kultury. Podle demogr. interpretace u. zahrnuje jednak zmnožení bodů koncentrace, tj. měst, jednak jejich zvětšení. Výsledkem je růst podílu městského obyv. na úhrnu obyv. určitého území.*“⁶ – ale i ta, jež si všímají pouze společenského, kulturního rozměru daného procesu, tedy takového procesu, „*jehož prostřednictvím lidé získávají materiální a nemateriální kulturu včetně vzorců chování, forem organizace a myšlenek, které vznikají ve městech a jsou pro města typická.*“⁷ Tento proces, ve kterém je směr vlivu vzcházejícího od městské kultury⁸ významnější než vlivy přicházející k ní, je součástí difúze

³ LINHART, J., Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996, str. 425

⁴ c.d., tamtéž

⁵ LINHART, J., Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996, str.1358

⁶ c.d., tamtéž

⁷ c.d. tamtéž

⁸ VSS uvádí nejasnost pojmu městská kultura, která je někde argumentována tak, že hovoříme-li o městské kultuře, platí to jen pro města kapitalistická, jiná práce vidí problém v nemožnosti hovořit o městské kultuře jako o něčem souvislém, kromě civilizačních a technologických prvků.- c.d- tamtéž

chápané v této souvislosti jako „nepřímá urbanizace“ a akulturace, chápané zde jako přímá urbanizace.

Spojení demografických a sociologických aspektů přináší pojetí urbanizace ne jako jednoho procesu, ale sledováním různých jeho aspektů, jako např. u J. Ziolkowskiho, který „a) ekon. u. definoval jako stálé zvětšování podílu osob zaměstnaných mimo zemědělství na celkovém počtu ekon. aktivních obyv.; v tomto směru je u. funkcí ---'industrializace, b) z hlediska demogr. znamená u. proces stěhování obyv. z venkova do měst, c) prostorová u. je změnou hmotného a prostorového uspořádání sídel, např. v důsledku výstavby vícebytových a vícepodlažních domů, zavedení tech. infrastruktury apod., d) soc. u. je procesem, při němž si jak jednotlivci, tak i skupiny osvojují v rámci vzájemné spolupráce, konfliktu a přizpůsobování městský způsob života, který lze nazvat městskou socializací.“⁹

V současnosti se uvažuje o urbanizaci jako o komplexní přeměně zahrnující průmyslovou revoluci, demografickou revoluci a procesy modernizace, jež působí na řadu dalších společenských změn, jako např. demografické stárnutí a dále jsou uváděny její, zejména negativní dopady na změnu chování lidí.

Kapitalismus

Kapitalismus je ekonomický a politický systém, v němž většina majetku ve společnosti spadá do soukromého oblasti a rozhodujícím nástrojem alokace zdrojů a vytváření důchodů je trh. Kapitalismus se vyznačuje oddělením práce a statků či výrobních prostředků, které jsou v soukromém vlastnictví. Pracovníci jsou osobně svobodní a mohou se podle uvážení nechat najmout od vlastníků kapitalistických statků za mzdu. Kapitalismus nastoupil s rozkladem feudalismu. Přechodovou fází mezi těmito dvěma obdobími představovaly manufaktury, které ale vytlačila 1. průmyslová revoluce a vytvořila tím poklad pro rozvoj strojové velkovýroby. V té době se kapitalismus definitivně prosadil jako společenský systém. V moderní podobě je dnes převažující formou uspořádání společnosti.

Sport

Velký sociologický slovník uvádí původ slova sport- toto slovo pochází ze staroanglického slova disport, které znamená bavit se, roznášet, jehož základem je latinské disportare, znamenající rozptylovat, bavit se. Dále slovník říká, že sport je „*jakákoli pohybová aktivita, mající charakter hry (buď zápasu se sebou samým, nebo závodu s jinými) a realizuje se v rámci přesně stanovených pravidel a zásad fair-play.*“¹⁰ Původně sport označoval různé taškařice a zábavy, tělesné cvičení pod širým nebem, „*lov, myslivost a ptáčnictví, dostihy, tělesná cvičení a hry, především běh o závod, plavání, veslování, plachtění, zápasy, boxing a zápasy všeho druhu.*“¹¹ Současné pojetí sportu vychází ze systému tělesné výchovy, k němuž se postupně připojovaly další sportovní disciplíny.

---

⁹ c.d. tamtéž

¹⁰ LINHART, J., Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996, str. 1210

¹¹ c.d., tamtéž

Město

V geografické, urbanistické i další literatuře nalezneme mnoho nejrůznějších definic města, ovlivněných zejména zvoleným úhlem pohledu. Městský útvar je úzce spojen s dělbou práce, se sociálním dělením lidí, ale také se vznikem prvních větších kmenových a státních útvarů. Město vzniká jako specifická forma osídlení, tvořící od té doby stále významnější podíl lidských sídel. Spolu s dějinnými proměnami se také mění a vyvíjí poslání města, jeho funkcí i prostorové uspořádání i jeho vztah k okolnímu zázemí.

Město jako stabilizovaný a geograficky vymezený sídelní útvar je tedy charakterizováno celým souborem znaků. Patří mezi ně především jeho funkce, v nichž převládá úloha průmyslového a správního centra, jehož rozvinutá síť vybavení slouží nejen jeho vlastním obyvatelům, ale i rozsáhlému zázemí. Mezi další znaky města patří i větší počet obyvatel se specifickou sociální strukturou, z nichž většina nepracuje v zemědělství. S tím souvisí koncentrace a hustota obyvatel, čemuž odpovídá i způsob a druh zástavby. Pro město je charakteristická i urbanizace doprovázející specifický způsob života, který nalézá svůj výraz v prostorovém uspořádání.

Příroda

Pojem příroda již v sobě nese vztahování se k okolnímu prostředí, a právě vztah člověka ke svému okolí je pro tuto práci zásadní a považuji ho vlastně za výchozí bod, z kterého vyplývají aktivity jako ochrana přírody, trávení volného času v neměstském prostředí, které jsou tématem práce.

Příroda je dle Velkého sociologického slovníku to, co nebylo stvořeno člověkem, na rozdíl od kultury civilizace, přičemž člověk má specifickou úlohu, protože „*překračuje p. cílevědomou činností, svobodným utvářením sebe sama a svého prostředí.*“ (slovník 880) V době industrializace je přistupováno k přírodě jako k nekonečnému zdroji bohatství, jedná se o mechanistický, věcný přístup. Ekologická krize ukazuje přírodu z jiného úhlu pohledu, příroda je zde uvedena jako „p. jeví se nyní jako křehký, jedinečný a ničím nenahraditelný základ lidské společnosti, o jehož zachování je nutno trvale pečovat.“ (slovník 881) Dále se zde uvádí současné pojetí ochrany přírody - myšlenka trvale udržitelného rozvoje- ochrana přírody je vysvětlována ve smyslu sociální reprodukce.

2- OBECNÁ ČÁST

2.1 PŘÍRODA A MĚSTO

2.1.1 Vztah k přírodě

Je důležité si uvědomit, že pro člověka je nemožné nevstupovat do vztahu k prostředí, ve kterém žije, a zároveň že tento vztah je proměnlivý. Dalším faktem je, že distinkce městského a neměstského prostředí a pozice obyvatele města vztahujícího se k přírodě jako k „neměstu“¹² je výsledkem určité genealogie. Vývoj představ směřujících k tomuto pojetí, které vlastně určuje současné vnímání přírody, se pokusím nastínit, neboť se vymezuje právě v době průmyslové a vedle k dalším fenoménům, které jsou pro tuto práci stěžejní, a to k ochraně přírody a k turistice. Vývoj vztahu člověka ke svému prostředí pojmám shodně jako práce Václava Matouška *Čechy krásné Čechy mé*, která si klade za cíl postihnout proměny krajiny Čech a vztah člověka a krajiny/přírody a aktivity, které měly na tvář krajiny dopad, a tudíž je podstatným zdrojem.

Pojem příroda se objevuje v nábožensky vnímaném světě, jak je evropskému prostoru vlastní. Starověkým společnostem je tento pojem neznámý. Ovšem pohled na nejstarší lidská společenství od počátku dějin přináší poznatek, že určité vymezování lidského světa (jakožto součásti světa božského) a specifické vztahování se k okolnímu prostředí je typické pro většinu z nich (178). Ve starověku je rozlišováno mezi světem božským a lidským, přičemž svět božský je spatřován jako odlišný od světa lidského, dokonalý, ale také jako nebezpečný. Svět lidský je součástí světa božského, ovšem platí v něm také lidská pravidla. Pojmy, u nichž lze vlastně vysledovat přímou spojnici právě i s českým *příroda* se objevují v prostředí antického Řecka - distinkce *fysei* a *nomó* (podle přirozeného řádu a podle konvence), latinské *nátúra* přichází podobně s významem přirozené povahy.

Za kroky vedoucí k současnému vnímání přírody považuji vědecká zkoumání, zámožské objevy a rozvinutí estetických hodnot přírody; posun v pojetí přírody zahrnující vymezení se vůči přirozenému stavu přírody razantním zásahem do kompozice krajiny¹³ se objevuje v období baroka, kdy je do krajiny vtištěn určitý řád, což bylo podloženo vírou v Boha a v matematiku.¹⁴ Dalším faktorem je vývoj městských civilizací tím směrem, že roste protiklad mezi městem a venkovem, přičemž venkov je zasazen do bohy stvořené přírody (představu zbožštěné přírody rozvíjí středověk).

Skutečným mezníkem pro novověké uvažování a pro uvažování o vývoji je působení Coopera, kterého „*lze směle nazvat zakladatelem moderního pojetí přírody, doslova kultu*

---

¹² Toto označení používám jako J. Posledníková v diplomové práci padouři vzhledem k těžkosti a nejasnosti určení, co je přirozené a co vytvořil člověk - v průmyslové době v důsledku rozvoje měst a městské kultury se zdá označení přírody jako neměstského prostředí jako nejjasnější a pro potřeby práce nejvhodnější.

¹³ Krajinu považuji za „*takovou oblast přírody, která je v zorném poli pozorovatele a která se mění s tím, jak se pozorovatel pohybuje. Krajina takto definovaná může potom být více či méně přírodní, více či méně člověkem ovlivněna.*“ Posledníková, s. 15

¹⁴ MATOUŠEK, V., *Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny Čech v době industriální*

*přírody, který dosáhl vrcholu v období průmyslové revoluce.*¹⁵ Důraz klade na vědecké zkoumání, na celek, ne na detaily. Divoké, člověkem nedotčené přírodě je přisuzována nejvyšší hodnota. J.J. Rousseau, jehož dílo je prostoupeno oceněním divoké přírody, tuto myšlenku rozvíjí až k vyslovení úpadku, degradace lidské společnosti vyskytující se v městském prostředí. Tyto úvahy podpořily výskyt četných přírodovědných výzkumů v 18. století.

Dalším krokem je jistě rozkvět niterného vztahu k přírodě, který se objevuje v německém kulturním okruhu, který se odráží v hnutích romantismu a přírodní filosofie. Emotivní vztah k přírodě je také spojen s dobou národního obrození, kdy se v literatuře objevují emotivní odkazy na českou přírodu- viz např. ukázka Hálkovy poezie níže.

Industriální společnost se tedy ve svém vztahování se k přírodě vyznačuje jednak přístupem vědeckým, majícím za cíl přinést více poznání, jednak citovým vztahem, který naplňuje romantické představy. Ze spojení tohoto vztahování se k přírodě se rodí ochrana přírody (to co je poznáváno je třeba chránit) a turistika (způsob jak se peším způsobem přiblížit krásám přírody). Obé vychází z představy božské přírody - „*kořeny moderní ochrany přírody i turistiky spočívají v hluboce zažitém náboženském pojetí světa, resp. přírody, jakožto božského díla.*“¹⁶ V krátkém přehledu vztahu člověka k přírodě nelze přehlédnout i mechanistické využívání přírody, které jistě souvisí s vědeckým poznáním a rozvojem průmyslové společnosti, a jistě také přispělo k následné potřebě ochrany, nejen využívání, přírody. Tato potřeba rostla s růstem měst, viz dále. Mince se s průmyslovou dobou obrací - místo, kde neplatí lidská pravidla, kdysi obávané, nepředvídatelné, se stává žádoucím právě díky odlišnosti od zkaženého světa lidí.

Je třeba si uvědomit, že k prostředí, ve kterém žije, je člověk vždy v nějakém vztahu, a dále, že pojem příroda disponuje genealogií, která již vyžaduje jistý odstup vždy nějak Vývoj vztahu člověka, ke která si klade za cíl postihnout proměny krajiny Čech a vztah člověka a krajiny/přírody a aktivity, které měly dopad na změnu krajiny. Kroky, které vedly k současnému vnímání přírody, které se utvářelo právě v 19. století., a které vedlo k dalším fenoménům, které jsou stěžejní v této práci, a to k ochraně přírody a počátkům turistiky.

2.1.1.1 Ochrana přírody a turistika

Rozkryly se nám tu dva světy - svět industriální, lidské společnosti a svět přírody - tedy základ pro specifický vztah člověka k přírodě, který přírodu využívá pro svou vlastní existenci aby ji následně(souběžně) chránil, zkoumal, obdivoval a vyrážel do jejího prostředí za účelem strávení určitého času.

Moderní ochrana přírody a turistika vychází ze spojení vědeckého a romantického přístupu, jak uvádí práce Čechy krásné, Čechy mé, „*zrod obou fenoménů je názornou ukázkou řešení jednoho z klíčových problémů industriální kultury: vztahu citu, víry a rozumu.*“¹⁷ Vědecké zkoumání je vlastně dalším projevem hluboce zakořeněného náboženského pojetí okolního světa. Důležitým mezníkem pro tuto oblast je Humboldtovo

¹⁵ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, sttr. 182

¹⁶ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 183

¹⁷ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, s. 183

označení jihoamerických pralesů „přírodní památka.“, klíčový pojem ochrany přírody. Turistika a prvně pěší poutě jsou jiným projevem této směsi víry a rozumu, charakteristické pro industriální epochu.

Ochrana přírody postupně zakotvila v institucích, ponoukala k cestovnímu ruchu a následně i k mezinárodní spolupráci. Vývoj je odlišný v různých částech světa, např. V USA byl od počátku do ochrany přírody zaangažován stát, co se institucionalizace týče staly se průkopníky Švýcarsko a Německo.¹⁸ V českém prostředí byla ochrana přírody nejprve doménou aristokratů, kteří zakládali první rezervace. „*Po vzoru německého hnutí Heimatschutz vznikaly v Čechách v 60. letech první okrašlovací spolky*“,¹⁹ jejichž doménou byla péče a zkrášlování svého okolí. Vývoj v českých zemích pokračoval důležitými mezníky jako jsou pražské sjezdy ochránců přírody v letech 1908 a 1913; vznikala chráněná území, přičemž se často jednalo o „*území zakoupená či pronajatá okrašlovacími, přírodovědnými i turistickými spolky*.“²⁰ Zakotvení v právním řádu se dočkala ochrana přírody v Čechách až v roce 1956.

Ottův slovník naučný uvádí definici turistiky: „*Turistika slove cestování za účelem zábavy, která spočívá najmě v rozkoši z pobytu v přírodě vůbec, a pak ve vyhledávání méně známých a krajinářsky vynikajících končin, pak také za účelem osvěžení tělesného i duševního*.“²¹ Představu o provozování turistiky v 19. století si můžeme udělat dle díla M. Lenderové Z dějin české každodennosti. Kromě zimní turistiky, která představovala cesty zámožných za sluncem, se rozšiřuje také letní turistika. Kromě cest do vzdálenějších krajin se vyráží na výlety také do okolí města- „*Holdovala jim česká i německá společnost, byly napůl společenskou záležitostí s nepřehlédnutelným vlasteneckým zabarvením, napůl sportovním výkonem*.“²² Počátky turistiky v Čechách jsou spojeny s vlasteneckou agitací a první výlety směřovaly na památná místa.²³ Doprovodným jevem turistických aktivit se staly také podnikatelské aktivity na frekventovaných turistických lokalitách.

Turistika se pěstuje organizovaně i neorganizovaně. „*Češi se dočkali samostatné turistické organizace teprve koncem 80.let 19. století*“,²⁴ kdy vzniká Klub českých turistů, který kromě pořádání výletů zřizoval noclehárny, stavěl rozhledny, označoval cesty a zprostředkoval pronajímání letních bytů.²⁵ Výlety do přírody se staly podnětem pro pobyty v přírodě pod stanem a tábornictví.

2.1.1.2 Sportovní aktivity

Sportovní aktivity jsou další aktivitou, která se objevila v 19. století a která souvisí se specifickým vztahem k přírodě. „*Moderní sport, ačkoli se jedná o činnost prováděnou*

---

¹⁸ Zakladatelem institucionalizované péče o ochranu přírody byl Hugo Conwentz, který tak uvedl Humboldtův pojem „přírodní památka“ do praxe.

¹⁹ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 196 c.d., str. 197

²¹ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti: život v 19. století, Praha: Karolinum, 2009, s. 350

²² LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti: život v 19. století, Praha: Karolinum, 2009, s. 350

²³ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti: život v 19. století, Praha: Karolinum, 2009, s. 350

²⁴ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 198 c.d., str. 189

*převážně v přírodě..., vznikl paradoxně v době, kdy se lidstvo od přírody notně vzdálilo.*²⁶ M. Lenderová hovoří o několika aspektech sportu: o sociabilitě- lidé se během provozování sportovních aktivit sdružují; dále o souvislosti s volným časem, respektive o umožnění sportovních aktivit díky disponování volným časem- „Sport a tělovýchova jako záležitost celé společnosti se vážou na celospolečenské rozšíření kategorie volného času: i to je téma kulturních dějin.“²⁷ Sport se jako celospolečensky rozšířená záležitost stal právě v 19. století součástí každodennosti, ačkoli ještě bez vydělení dalších specifických sportovních odvětví jako je vrcholový sport apod., která jsou doménou 20. století.

Sportovní aktivity zahrnovaly jachting, kanoistiku, veslování, cyklistiku, lyžování, motorové sporty, horolezectví.

Cyklistika. Předchůdcem kola je drezína, jež byla postupně upravována (otočné říditelné kolo, pedály spojené s osou předního kola, řetězové převody) do podoby nízkého, bezpečného kola, které se rozšířilo a ujalo jako dopravní prostředek širokých vrstev,²⁸ přičemž tomuto typu, kterému se říkalo rover, předcházela kola vysoká. Tzv. Bezpečností kolo pochází z roku 1884. Z technického hlediska se postupně přidávaly převody, pneumatiky, brzdy.

*„V českých zemích zakotvil cyklistický sport natrvalo teprve koncem sedmdesátých let.“*²⁹ a poté, co se výroba po jejím průkopnickém zahájení smíchovským továrníkem Janem Kohoutem rozšířila, se kolo stávalo díky své dostupnosti a poměrně nízké ceně „ideálním dopravním prostředkem širokých vrstev, umožňujícím celoroční dopravu za výdělkem a nezávislým na jízdách řádech a cenách veřejné dopravy.“³⁰

V roce 1880 založili synové továrníka Kohouta na Smíchově Český klub velocipedistů. Pořádaly se také rychlostní závody, krasojízda.

Veslování, jachting, kanoistika. Vodní sporty byly provozovány ve znamení vodní turistiky a díky od středověku trvající lodní dopravě nebyly na českých řekách žádnou novinkou.³¹ Veslařský sport, jehož počátky pocházejí z Anglie, se objevuje v českých zemích, „kde 1. veslařské závody v Čechách se uskutečnily 22. srpna 1845 v rámci oslav příjezdu prvního vlaku do Prahy“.³² Z anglické iniciativy vzešel i první veslařský klub. Další se podařilo založit M. Tyršovi v rámci Sokola; následovalo zakládání dalších klubů se završením v založení klubu ústředního v roce 1884 - Ústřední jednoty veslařů v Čechách. Některé kluby měly blízko k jachtingu, např. Vlastnili plachetnice. U zrodu specializovaného klubu stál významný sportovní průpkoník J. Rössler - Ořovský. Ten stojí i u počátků organizace jiného vodního sportu, pocházejícího z anglického kulturního prostředí, kanoistiky. Díky Ořovskému se v Čechách objevil kanadský typ lehkých lodí, který se zde začal od roku 1912 vyrábět. První z kanoistických klubů, které se začaly ve větší míře objevovat až po první světové válce, založil rovněž Ořovský v roce 1913.

²⁶ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, str. 349

²⁷ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, str. 347

²⁸ c.d., str. 354

²⁹ c.d., str. 354

³⁰ c.d., tamtéž

³¹ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 199

³² MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 200

Automobilové a motocyklové sporty. Závody s motocykly a motorkami byly odstartovány prvním v roce 1902; zajímavým a slavným závodem pořádaným při příležitosti pražského autosalonu se stal závod Zbraslav- Jíloviště.

Hokej, bruslení, kopaná. Hokej se ve svých počátcích hrál na přírodních kluzištích („už v 70. letech měla řada českých měst zimní kluziště, většinou vznikla na řece nebo zaplavené louce, na slepém ramenu řeky, na rybníce“)³³ za pomoci krátkých holí charakteristických pro původní bandy hokej. Kopaná pochází z anglického prostředí, kde se této hře věnovali příslušníci vyšších vrstev a posléze žáci anglických středních škol, aby se cvičili v sebekontrolě, sebeovládání a respektování pravidel. Od osmdesátých let minulého století přestává být fotbal záležitostí elit. V roce 1871 se odehrává první fotbalová soutěž, Anglický pohár. V Čechách znamená fotbal zpočátku zábavu; jsou vydávána pravidla, stanovená v 90. letech Josefem Klekou, profesorem tělocviku a sokolským pracovníkem, Ořovský překládá pravidla Anglické fotbalové asociace. Pravidla byla stvrzena založením Českého svazu fotbalového v roce 1901.

Organizovaná tělovýchova. Zakládání spolků se dělo na základě zjištění, že sportovní aktivity jsou zdraví prospěšné, a dělo se tak dle předobrazu německých tělovýchovných spolků. Často, obzvláště zpočátku, koexistovaly, ačkoli se v některých aspektech odlišovaly - „souběžně s turnerským hnutím se na české straně s podobnou náplní činnosti - včetně ideové - úspěšně rozvíjel Sokol, nesoucí v sobě myšlenku vojenské zálohy národa nejvyššího vlastní armádu“.³⁴ Sokol je založen v roce 1862 Tyršem a Fügnerem a zabývá se spojením tělovýchovy a zájmové činnosti v kulturním duchu.

Cestování. Cestování se stalo v 19. století zdrojem poznání protikladných kulturních tendencí a jejich přiblížení, jako například ve vztahu kontaktů města a venkova.³⁵ Dle Lenderové s cestováním nezbytně souvisí rozvinutá síť dopravních cest, dopravní prostředky a dopravní instituce. Síť cest je v českých zemích vybudována již ve 13. století, jež získává v 19. století podobu silnic, jak se stalo vzniku centrální správy silnic - „základní železniční síť v Čechách a v celé západní části habsburské monarchie byla vybudována především ve 20. až 40. letech 19. století zásluhou nejvyššího purkrabí hraběte Chotka.“³⁶

Dopravní instituce představovaly po zániku formanských povozů vozy pošty, zvané diligence, které nejprve nebyly určeny pro přepravu osob. Dopravní prostředky s e s průmyslovou revolucí rozšiřovaly a objevovaly se tak moderní dopravní prostředky.

2.1.1.3 Návrat k přírodě

„...obyvatelé českých měst vrcholné industriální doby v hojné míře toužili unikat ze sevření nepřívětivých podmínek do otevřené venkovské krajiny, případně vyhledávat relikty nedotčené divočiny.“³⁷ Do části věnující se fenoménům vznikajícím ze specifického vztahu k přírodě se řadí i aktivity typické pro české prostředí, které se odehrávají v neměstském

³³ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, s. 354

³⁴ c.d., str. 361

³⁵ c.d., str. 370

³⁶ c.d., str. 371

³⁷ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 231

prostředí a které jsou charakteristické právě únikem z prostředí městského, které trpí v průmyslové době řadou problémů - viz část o městě. Výše zmíněný aspekt božského a lidského nabývá v případě městských civilizací výrazného kontrastu, kdy města představují zdroj pokroku a vývoje a kdy se venkov stává objektem idealizace, božského světa.³⁸ Doba industrializace toto vnímání venkova jen prohloubí, problémy měst nahrávají kritikům městské kultury vůbec a stojí za novodobými fenomény jako je romantismus, nacionální emancipační hnutí, oceňování tradiční zemědělské venkovské kultury.

V českém prostoru se ze zmíněných aspektů ujímá především adorace venkovského prostředí, která je používána s politickým podtextem. Když vzniká v 60./70. letech 19. století samostatná česká buržoazie³⁹, zájem o přírodu roste a jsou zakládány spolky jako Sokol, Klub českých turistů, spolky okrašlovací. Uvažujeme-li o společenském fenoménu industriální doby a používáme slovo „návrat“, vede nás tento pojem k uvedení faktu stavu měst v této době (viz níže)- Čechy disponovaly rozvinutou sítí měst, z nichž se Praha, ale i další města, stávala centry průmyslové výroby, jejichž stavební vývoj vedl k vytvoření prostředí, které právě díky průmyslové výrobě často vyznačovalo nedostatkem, absencí zeleně.

Česká města se vyvíjejí specifickým způsobem, který podporuje vznik takových aktivit jako je lázeňství, výjezdy na letní byty, výstavba zámků v neměstském prostředí, činnost okrašlovacích spolků, woodcraft, skautské a trampské hnutí. Návrat k přírodě je zpočátku velmi ovlivněn aristokratickým stylem života, tudíž se nejedná ani tolik o modernizaci, ale spíše opak- vliv zastarávající společenské struktury na nově utvořenou skupinu, což určovalo způsob chování střední třídy i během volnočasových aktivit a při výstavbě vilových objektů, které jsou toho důkazem. Běžnou součástí každodennosti se tento fenomén stává na konci 19. století, když můžeme hovořit o rozvinuté industriální společnosti.

2.1.1.3.1 Zámky, letní byty a vilové objekty

Aktéři průmyslové revoluce, úspěšní podnikatelé, disponují dostatkem finančních prostředků a dostatkem volného času, potřebným pro výstavbu sídla, u kterého je kladen důraz na „okázalou vnější reprezentaci, jejímž smyslem bylo mimo jiné demonstrovat kulturní úroveň majitele.“⁴⁰ Tato původně šlechtická sídla vznikají mimo město, v přírodním prostředí, které bylo často součástí rozvoje společně se zámeckým sídlem. „K charakteristickým rysům kultury 19. i prvních desetiletí 20. století patřila snaha měšťanů osvojovat si alespoň některé, zpravidla vnější znaky rodové šlechty.“⁴¹ Vyšší střední vrstvy si stavěli vilové objekty, které byli vlastně napodobeninami zámků. Na přelomu 19. a 20. století vznikala přípražská rekreační letoviska, kde se „kromě vil určených k pronajímání, vznikaly nezávisle i stavby zřízené a užívané jednou rodinou.“⁴²

Společně se vznikem rekreačních objektů se místní obyvatelé většinou vesnického prostředí chopili příležitosti - „podnikatelský duch reagoval takřka souběžně: v oblíbených výletních místech, zprvu v blízkosti Prahy, rychle vznikají hostince, taneční parkety, zábava

³⁸ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 248

³⁹ c.d., str. 249

⁴⁰ c.d., str. 234

⁴¹ c.d., tamtéž

⁴² c.d., 238

*pro děti.*⁴³ Součástí hostinských zařízení se stávají nejrůznější atrakce, jako kino, taneční sál, pronajímají se různá sportovní zařízení. Vznikají okrašlovací spolky a říční lázně, které doplňují charakter výletních letovisek. V těchto místech vznikají sportovní družstva, divadelní spolky.

Vily. Vily jsou v knize Slavné pražské vily představovány jako specifický druh bydlení, bydlení individualistického a spojeného těsně s osobou stavitele a s osobou architekta. Individualitu stavebníka zdůrazňovalo používané heslo- poznej sám sebe prostřednictvím svého domu.

Jsou představovány jako produkty doby a dobového smýšlení jak v architektonických, tak v širších kulturních okruzích. Při sledování vývoje vil je třeba mít v neposlední řadě na paměti i ekonomický faktor, neboť vily jsou pro obyvatele z řad majetných- dobrá architektura se neobejde bez dostatečných finančních prostředků.⁴⁴ Nikoli náhodně se oblíba vil jako stavebních produktů, zpočátku hlavně novorenesančních, klade převážně do druhé poloviny 19. století- společně s jednou generací architektů připravuje pro tento fakt půdu změna skladby společnosti, která se v této době projevuje bohatou občanskou společností a spolkovým životem; architektonické produkty jsou směřovány ke střední třídě, což znamená k majetnější části společnosti. V Praze se začínají vily objevovat od 70. let 19. století., přičemž si je vystavují nejbohatší vrstvy tehdejších podnikatelů a jejich nedílnou součástí jsou přijímací haly, sochy, pracovny.

Dále je pro vily charakteristické jejich specifické zasazení do krajiny, jejíž jsou součástí, v podobě zahrad, které je obklopují a později, pod vlivem fenoménu zahradních měst, obzvláště při jejich výstavbě v okrajových městských částech, v kontextu venkovské krajiny, která je často jedním z určujících, charakteristických prvků vilové výstavby.

Kniha sleduje vily i v kontextu jiných architektonických počinů a jsou zde tedy uvedeny souvislosti výstavby jiných důležitých staveb v období občanské společnosti - respektive dobu reprezentující jako Národní divadlo, Národní muzeum. Je tedy možné sledovat společnou linku v architektuře obecně, odrážející dobové naladění. Události stavební jdou ruku v ruce s událostmi společenskými, „*spolkový život, charakteristický fenomén posledních desetiletí 19. století a základ občanské společnosti, má počátek právě v šedesátých letech.*“⁴⁵ Výstavba vilových objektů je tedy ve svých počátcích dávána do souvislosti s emancipačními snahami národa, neboť v architektuře se objevují společně vilové objekty a budovy, které lze považovat za střediska kulturního života.

Pro ilustraci tendencí ve výstavbě vil je v souladu s výše uvedeným vhodné zaměřit se i na širší architektonický záběr a společenské tendence, tyto oblasti se ovlivňují navzájem. Od v secesním a v historizujícím slohu postavených budov přes období krize hodnot,⁴⁶ kdy je

---

⁴³ LENDEROVÁ, c.d., str. 276

⁴⁴ To lze ilustrovat dle knihy Slavné pražské vily v souvislosti s popisem počátků honosných osobních sídel Michny, který si povýšil z nevýznamného postavení na majitele předměstské vily, přičemž prostředky získal během privatizace po rekatolizaci - „...*dobrá architektura se musí umět, proto může být i uměním, jak prokazuje barokní mistr z Prahy, a ovšemže jsou k jejímu vzniku zapotřebí peníze, jak nám to předvedli zbohatlíci z Vacínova.*“ str 44- in VEVERKA, P., Slavné pražské vily, Praha: Foibos, 2007

⁴⁵ VEVERKA, P., Slavné pražské vily, Praha: Foibos, 2007, str. 13

⁴⁶ Se vzrůstem kapitalismu se odvádí pozornost od hodnot a to se přenáší i na střední vrstvy.

architektura odtržena od své ideové, funkční a konstrukční základny,⁴⁷ se prostřednictvím nově formulovaných společenských postojů představuje Manifest české moderny, který přichází s důrazem na individualistickou svobodu. Architektura je pojímána jako konstrukce prostoru, zdobení je na druhém místě a smyslovost rostlin je vystřídána větší fyzikalností přírody.

Vývoj individualistického bydlení, které vilový objekt jistě představuje, pokračuje pořízováním rodinných domů střední vrstvou; dispozičně se objevuje změna prostorové orientace vnitřních prostor - provozní prostory směřují do ulice, obytné do zahrady. Poválečný vývoj staveb vilových objektů přináší větší srozumitelnost a inspiraci lidovým uměním, rozpoznatelnými prvky jsou barva a průčelí. Ideologickým východiskem, které ovlivnilo i architekturu v poválečné době, byl avantgardní spolek Devětsil, z kterého vycházely myšlenky korelující i s poetismem, který razil zásadu - umění žítí a užívání (vidíme zde odpověď na krizi hodnot, která se netýkala pouze architektury). Přímo v architektuře se projevil tento vliv ještě v období první republiky rondokubismem a stylem art deco, posléze se objevil ve formě funkcionalismu. Jeho představitelem je např. architekt Krejcar, jehož tvorba se vyvinula od purismu⁴⁸ směrem k funkcionalismu (v případě Vančurovy vily můžeme sledovat rozchod s puristickou estetikou). Funkcionalismus lze charakterizovat upřednostněním účelu, kdy stavba vzniká od vnitřního prostoru směrem k průčelí. Lze rozdělit funkcionalismus vědecký a emocionální, které rozlišujeme podle toho, zda je přítomno citové působení.

Na závěr krátkého uvedení do vývoje vil a individualizovaného bydlení zmíním vznik zahradních domů ve 20. letech s cílem získat si střední vrstvy a upřednostnění kolektivního bydlení ve třicátých letech. Ve 20. letech po výstavě moderního bydlení vzniká osada Baba. Rys funkcionalistických staveb v Čechách předestírá následující: *„Zůstává faktem, že vily pro vyšší střední třídy, realizované ve třicátých letech v Praze i v republice, vykazují v podstatě všechny varianty funkcionalistického slohu a pro svou exkluzivnost a eleganci plnily stránky prestižních zahraničních architektonických revue.“*⁴⁹

2.1.2 Město

Městu se budu věnovat, neboť jen s poukázáním na vývoj města lze pochopit vztah k přírodě,⁵⁰ v době průmyslové revoluce nelze uvažovat o městě bez uvažování o přírodě a naopak; problémy industriálních měst měly co do činění se vztahováním se k přírodě a jejich řešení měla dopad na města i na přírodu, přičemž aktérem je v tomto případě vždy městský člověk. Průmyslová revoluce se projevovala v nejrůznějších sférách společenského života,

⁴⁷ Pro každou budovu se používá jiný stavební sloh - kostely se staví v „gotickém“ stylu, soudní palác je „renesanční“.

⁴⁸ Purismus formuloval Corbusier a jsou pro něj typické zářící bílé objemy a geometrické tvary.

⁴⁹ VEVERKA, P., Slavné pražské vily, Praha: Foibos, 2007, str. 123

⁵⁰ V době našeho zájmu, v době průmyslové revoluce, se setkáváme s dichotomií těchto pojmů, ačkoli není zcela nová, ve větší, masovější formě, která je odvislá od specifického vývoje lidských činností soustředujících se ve městech, které tuto rozdílnost zvýraznily; jedná se o přístup jakoby „zvnějšku“, odkazující na přístup lidí žijících ve městě, pro něž je „přírodní prostředí ... nepříliš diferencovaný prostor vně města- „venkov“ „- in MATOUŠEK, Václav, Čechy, krásné, Čechy mé, KRIGL, Praha, 2010, str. 218; k tomuto tématu viz dále

vývoj lidských sídel nevyjímaje. V tomto případě vedla též ke specifickému vztahu a postoji lidí žijících v rámci těchto sídel k ne-městskému prostředí,⁵¹ čemuž se budu věnovat dále.

Hovoříme-li zde o městě jako o typu sídla, „nejvyšší formě lidského sídla“,⁵² jedná se o mediteránní typ sídla, který se objevuje v Mezopotámii, odkud se šíří dále do Středomoří, kde svého vrcholu dosahuje v podobě antických městských sídel, která jsou vzorem pro obdobná sídla v evropském prostoru. Tato forma úzce souvisejí a objevují se s potřebou „trvalého soustředění specializovaných výrobců, obchodníků, administrativy, intelektuálních elit atd.“.⁵³ prodělává v době průmyslové revoluce značné proměny.

Průmyslová revoluce se stala hnacím motorem, který prohloubil problémy měst, které se objevovaly již dříve. Tyto problémy, kupříkladu znečištění prostředí, absence zeleně, nebyly neznámé; otázku měst řešili dále např. utopisté, kteří se zabývali úvahami o ideálním uspořádání společnosti, přičemž obrazem společnosti jim bylo právě město. Industriální doba přinesla specifická řešení těchto problémů. V 19. století se objevují dva hlavní směry, které se zabývají řešením naznačených problémů - utopisté v 1. polovině 19. století se stále pohybují v rámci středověkého konceptu města a jejich návrhy zahrnují obecně zlepšení životních podmínek, zlepšení čistoty, přesunutí hřbitovů za hranice města. Druhá polovina 19. století přichází již s návrhy uvažujícími mimo starý městský koncept a požadujícími výstavbu zcela nových stavebních komplexů, s promyšlenou strukturou, disponujících vytvořenou sítí dopravních systémů, vodovodní, kanalizační, plynovodní sítí.

Nové urbanistické teorie rozvíjela následně v USA Chicagská škola, v Evropě Baumeister a H.J. Stüben. Baumeister se zaměřil hlavně na nové stavební celky, Stüben přicházel s návrhy, pravidly výstavby pro celé městské celky. Dále se objevují konkrétní řešení jako lineární města- výstavba podél nových komunikací, dělnické kolonie pro zaměstnance poblíž výrobních podniků (v našich končinách např. Baťův Zlín) či zahradní města, která měla spojovat výhody města a venkova. U nás se odrážejí v Praze v podobě vilových čtvrtí- např. Barrandov, Hanspaulka, Ořechovka, na přelomu 20. a 30. let 20. století vzniká vzorová vilová osada Baba.

Další koncepty již uvažovaly v rámci celého velkoměsta a zahrnovaly rozšiřování zelené plochy, výstavbu výškových budov, mezi představitelé tohoto uvažování byli také členové hnutí meziválečné avantgardy, za všechny jmenujme Le Corbusiera, který ve svých pracích spojil jak návrhy socialistů z první poloviny 19. století, tak teorie zakladatelů úvah o velkoměstě (např. Stübben) či teorie zahradních měst.

Zahradní město. Dle Velkého sociologického slovníku se název zahradní město obvykle používá pro označení měst a sídlišť, v nichž převládá nízké zastavění a výrazně se uplatňuje zeleň jak na pozemcích obytných domů, tak i ve formě parků na veřejně dostupných pozemcích. Je to populární název, kterým se označuje např. finská Tapiola a který použil Le Corbusier i pro svá města jež charakterizoval jako „ vertikální zahradní města.“ Kromě označení měst a sídlišť se setkáváme i s označením zahradní předměstí, protože jsou to

⁵¹ srovnej POSLEDNÍKOVÁ, J., Trampové, padouři a sportsmeni. Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva „k přírodě“, Praha: FHS UK, str. 51

⁵² MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé, KRIGL, Praha, 2010, str. 209

⁵³ MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé, KRIGL, Praha, 2010, str. 215

právě okraje měst, kde je obvykle možno nejsnadněji uplatnit tento typ zástavby. Ideál zahradního města se vlastně objevuje až od 19. století v době měst s kompaktní zástavbou, kdy bylo potřeba stavět kontrastní zahradní město jako protiklad k nedostatkům měst. S tímto přístupem se setkáváme již u utopistů, kteří prosazují malé sídelní útvary prostoupené přírodními prvky.

Za zakladatele je považován až Howard píšící knihu Zahradní města budoucnosti- z níž pochází formulace zahradního města- malé město, jehož velikost umožňuje plný rozvoj společenského života, je obklopeno trvalým pásem zemědělského území a zbytek ploch je ve veřejném vlastnictví. Někdy jsou za zahradní města považovány ty předměstské části, jako např. anglická předměstí či oblasti v blízkosti Prahy, či v Praze Spořilov nebo právě Zahradní město. Zahradní města tvořila pěknou protiváhu k zastavěným vnitroblokům vnitřních čtvrtí.

Kratičké nahlédnutí na řešení problémů vycházejících z problémů průmyslových měst nelze uzavřít bez zmínění více obecných úvah o městě; organická koncepce města přichází s myšlenkou přirozeného rozšiřování měst počítající se vznikem městských celků oddělených pásy zeleně; funkcionalismus, který se naopak vyznačoval plánovitým uvažováním a oddělením jednotlivých funkcí měst- bydlení, práce, rekreace, doprava. O budoucnosti měst se zmiňuje citace Wellse (z roku 1902) v knize Zrod velkoměsta: „Železnici zplozená obří města jsou... s největší pravděpodobností... určena k takovému procesu rozležení a rozptýlení, že se to bude v dohledné době rovnat téměř jejich vyhlazení. Budoucí města... budou představovat novou a zcela odlišnou fázi rozmístění lidí. Město se rozsutí tak, že zabere značná území venkova a převezme rovněž znaky toho, co je nyní venkovem. Venkov zase nabude mnoha rysů města. Starý protiklad ... přestane existovat, hraniční předěly mezi nimi úplně zmizí.“⁵⁴

V českém prostředí si musel mediteránní typ osídlení nalézt cestu skrze původní typ osídlení (hradiště).⁵⁵ Nový typ se prosadil až ve 13. století jako jeden z „*projevů převrstvení domácí 'barbarské' kulturní tradice kulturními a společenskými normami západoevropského civilizačního centra.*“⁵⁶ Během 13. století byl vytvořen základ městské sítě (důsledek civilizačního procesu započatého v 8. a 9. století, kdy se tedy začala prosazovat nová kultura na úkor staré).

V 18. a v 1. polovině 19. století tak existovala v Čechách dostatečně hustá soustava sídel, jejichž obyvatelé nebyli všichni bezprostředně svázáni se zemědělskou výrobou.⁵⁷ Právě toto období je obdobím našeho zájmu, neboť se odehrávaly výše avizované změny. Přírodní prostředí je tedy vnímáno (alespoň ze strany měšťanů) jako modifikovaný prostor vně města.⁵⁸ A to se již dostáváme zpět k přírodě a k fenoménům, které naprosto úzce souvisí se vztahováním se městského člověka k přírodnímu prostředí a k aktivitám, které

⁵⁴ HORSKÁ, P., MUSIL, J., MAUR, E., Zrod velkoměsta, urbanizace českých zemí a Evropa, Praha; Litomyšl: Paseka, 2002, str. 85

⁵⁵ Hradiště bylo osídlení typické jak pro Kelty, tak později pro Slované.

⁵⁶ MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé, KRIGL, Praha, 2010,, str. 216

⁵⁷ c.d., 218

⁵⁸ To nás navádí k představě prostředí, které město vytvářelo, čemuž se budu věnovat dále- orientace města na trh vně samotného města, podhoubí pro romantický vztah k přírodě, pěstování turistiky- specifické fenomény objevující se právě v českém okruhu, vycházející z charakteristik zdejšího vývoje měst, jež se v literatuře objevují pod označeními návrat k přírodě.

z toho vyplývaly, které jsou také tématem této práce. Než se blíže podíváme na pojem příroda, zmíním vývoj Prahy, neboť je pro tuto práci zásadní - ve zmiňovaném období se např. spousta výletníků vydávala z průmyslové Prahy na výlety do blízkých přípražských lokalit, což je opět tématem našeho zájmu.

Vývoj Prahy. V kontextu výše uvedených vývojových tendencí je jistě důležité sledovat vývoj Prahy. Osídlení je na pražském území doloženo již v 9. století. Osídlené části, které zde vznikají- nejprve Malá Strana, Hradčany, poté Vyšehrad, Nové Město pražské, získávají také postupně statut města. Praha jako jiná města trpěla válkami- zejména v 17. a 18. století. V jeden celek jsou jednotlivá města spojena v roce 1784.

Nárůst počtu obyvatel a proměny Prahy v 19. století lze jistě spojovat s průmyslovou revolucí. Z průmyslových odvětví se v Praze nejprve ujímá v 80. letech 18. století průmysl textilní, který zde dominoval i v následujících desetiletích. Poté se přidává strojírenský průmysl, mlynářský, cukrovarenský, papírenský. „Po stagnaci ve 40. letech se od 50. let datuje skutečná průmyslová revoluce v Praze.“⁵⁹ Dominujícím odvětvím se stává průmysl strojírenský, který od roku 1852 tvoří Ringhofferovy strojírně na Smíchově a od roku 1854 Daňkova strojírna v Karlíně. Po první světové válce se ke strojírenským odvětvím připojuje rozrůstající potravinářský průmysl a oděvní výroba. Město se dále rozvíjí a objevují se další prvky modernizace jako nemocnice, likvidace odpadu, městská jatka, plynárny apod.

V průběhu 19. století se rozvíjí pražská předměstí, přičemž tento rozvoj podporuje bourání hradeb (od roku 1874). S tím souvisí také nárůst počtu obyvatel především v těchto příměstských částech. Na počátku 19. století se zakládají parky- Kanálka, Stromovka, Wimmerovy sady, později, ve 40. letech 19. století, Chotkovy sady, Petřínské sady. Na počátku 40. let je zbudováno první nábřeží. Za dlážděním pražských ulic a silnic a za další modernizací stojí osoba Karla hraběte Chotka, jenž působil jako nejvyšší pražský purkrabí (1826- 1843). Původcem dalších změn vzezení Prahy je ředitel pražských sadů v letech 1884- 94 F. Thomayer, který upravuje např. Letenské a Chodkovy sady.

V duchu industrializace se rozvíjí i doprava- první vlak do Prahy přijíždí v roce 1845, v roce 1875 se objevuje městská koněspřežná dráha, od roku 1891 možnosti dopravy doplňují Křižíkovy tramvaje, autobusové linky začínají provozovat od roku 1908 Pražské elektrické podniky. V 19. století či na počátku 20. století se také odehrála výstavba většiny mostů spojujících nově oba vltavské břehy.

Výše zmíněné propojování a rozvoj města vedlo po neúspěšných pokusech a dílčím připojování obcí k jejich sloučení a vzniku tzv. Velké Prahy v roce 1922.

Následující tabulka (č.1) uvádí přehled některých modernizačních změn, které se týkají veřejných sítí, a sloučení tzv. Velké Prahy, ke kterému došlo po neúspěšných pokusech a dílčím připojování obcí, argumentovaných potřebou zavedení plynu a vody do přilehlých obcí.⁶⁰

⁵⁹ MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé, KRIGL, Praha, 2010, 222

⁶⁰ MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé, KRIGL, Praha, 2010, 224

Tabulka č. 1

osvětlení- plynové lampy	1847
žulová dlažba vozovek + mramorové chodníky	1874
1. elektrické osvětlení (Václavské náměstí)	1894
kanalizace	1897
vodovod- vltavská voda	80. léta
vodovod využívající vodárnu v Káraném	budován v letech 1899- 1922
sloučení obcí do Velké Prahy	1922

Předměstí. Jiný pohled na problematiku rozvoje města přináší R. Fishmann, jehož práce Měšťanské utopie se na rozdíl od utopistů a dalších teoretiků města nesoustředí na problematiku novodobého vývoje měst z pozice navrhování řešení a změn; dává si za úkol popsat „měšťanskou utopii“ - kulturní ideál střední třídy, který stojí za vývojem měst, tak jak se skutečně v 19. století odehrál. Ve své práci sleduje vývoj několika anglických a amerických měst, kde se předměstí vytvořila; struktura těchto měst je vyvozována z předměstí vznikajících v době industrializace. Sleduje motivace, charakteristické pro vznik předměstí.⁶¹ Utopisté a další teoretici města (např. Le Corbusier) nepovažují předměstí za žádoucí městskou formu, odvrhují ji- Fishmann k tomuto fenoménu předměstí, který narušil strukturu středověkého města⁶², přistupuje jako ke zdroji porozumění jednání a ideálů aktérů vývoje typického pro industriální dobu. Předměstí je představeno jako vyjádření charakteru moderní civilizace. Vidí v tomto vývoji ne záměr jednotlivce, ale kolektivní utopii střední třídy. Výraz utopie používá Fishmann proto, že ačkoli se jedná o jev charakteristický pro celou střední třídu, objevuje se zde paradox, neboť ideál se týká soukromého vlastnictví a individuální rodiny. Cílem je vymanit se z prostředí městského světa práce, který ale zároveň představuje zdroj bohatství rodiny.

Pro tuto práci může být přínosem podívat se na motivace pro vytváření komunit mimo hlavní městské centrum, právě protože původcem tohoto jevu jsou příslušníci střední třídy. Komunita se na jedné straně z města vydělí, ale protože je na něm závislá, přetvoří jeho strukturu. Za tímto jednáním vytvářejícím bydlení mimo městské centrum se skrývá „vize moderní rodiny osvobozené od městské korupce, navracená do harmonie s přírodou, obdařená jejím bohatstvím a nezávislostí a zároveň chráněná stabilní komunitou, která drží pospolu.“⁶³

To, co nejlépe charakterizuje střední třídu, která je výrazem průmyslové doby, je právě její dům. Je zástupcem ideálu rodinného života spojeného s představou jednoty s přírodou, s představou zábavy a požitku. „Práce byla z rodinného domu vyloučena;

⁶¹ Svou práci pojímá jako sledování vývoje struktury města, přičemž změna, která se odehrála v 19. století vytvořením londýnského předměstí, které bylo tvořeno ideálem rodiny - manželky a dětí- v rodinném domě zasazeném v přírodním prostředí a otcem vydávajícím se zajistit materiální bohatství, jejímž vyjádřením je právě fenomén předměstí, vedla k dalším přeměnám- nakonec až k tzv. technourb, jak autor označuje podobu amerického osídlení. Pro tuto práci však vybírám pouze moment, který se týká úvahy, ideálu, ze kterého vychází ideál střední vrstvy- bydlení oddělené od města rovnajícího se v tomto případě práci.

⁶² Charakteristickou neodděleností funkcí práce a bydlení.

⁶³ FISHMAN, R., Bourgeois utopias, Basic books, 1946, X

středostavovské vily byly odděleny od domů pracující třídy; zeleň předměstí kontrastovala s šedým, znečištěným městským prostředím.⁶⁴ Ženy jsou odděleny ze světa práce a žijí v domě, který vyjadřuje hodnoty střední třídy, již zmíněné v souvislosti vysvětlení termínu utopie.

Anglie jako kolébka industriální revoluce se stala též místem zrodu předměstí (autor tedy uvádí jako první příklad vývoje předměstí Londýn na konci 18. století a Manchester ve 40. letech 19. století), odtud se však společně s industrializací šířil také tento fenomén do dalších světových měst, přičemž všude se vyvíjel specifickým způsobem. Tento vývoj je charakteristický pro evropská a americká města, která se vyvíjela v duchu předměstí jako elitního prostoru bydlení na jedné straně, a centra, které představovalo ústředí práce. Fishmann uvádí, že vývoj předměstí, který se exemplárně odehrál v Anglii, lze vnímat jako vzor vývoje pro ostatní města angloamerického okruhu, vycházejících ze stejných hodnot.

Autor definuje předměstí jako „jakékoli osídlení na periferii velkého města.“⁶⁵ Dále pokračuje, že je třeba zdůraznit závislost na centru města, a to ekonomicky, kulturně- kromě pracovních příležitostí se tam nachází další instituce. Předměstí je charakteristické soukromými domy nacházejícími se v zeleni, kde není průmysl, mimo služby, které jsou pro potřeby obyvatel rezidencí. Obrací se představa elitního místa pro bydlení- již to není centrum, ale právě předměstí. Ta jsou v době industrializace výtvozem elity střední třídy. Jejich základní jednotkou je rodina, přesněji uzavřené rodinné jádro, které se separovalo emočně i místně od centra města. Toto centrum rodiny jako emoční jednotky vydělené z městského života a charakteristické rodinným životem a zábavou muselo být snadno dostupné. Kromě ideálního domova se předměstí ukázala být lukrativním místem díky pozemkům, které bylo možné levně zakoupit na místě dříve venkovské krajiny.

2.2 VOLNOČASOVÉ AKTIVITY

2.2.1 Vznik volného času

Pro tuto práci je volný čas důležitým fenoménem, který je třeba specifikovat a podívat se na jeho vývoj. Individualizovaný čas, čas, „*v němž člověk nevykonává činnosti pod tlakem závazků plynoucích ze společenské dělby práce, z nutnosti zachování vlastního biofyzického či rodinného systému, z respektu k náboženským či společenským povinnostem*“,⁶⁶ se objevuje v 19. století a tento specifický výsek života jedince je úzce spojen s několika jevy, kterých je dosaženo někdy již dříve než v 19. století.

Tento pojem se jistě neobjevuje až v 19. století, ale až tato doba a kapitalismus mu dávají skutečné naplnění. O něčem takovém, jako je volný čas, hovoříme až poté, co se čas všech lidí sjednocuje, až s potřebou času pro všechny shodného,⁶⁷ což se děje v souvislosti s převážením kapitalismu a s rozšířením nových technologií, které přinesla průmyslová revoluce. Převahu získává čas lineární, odlišný od cyklického času např. zemědělského roku. „*Počátek 19. století je dobou, kdy lineární pojetí času ovládlo celou společnost.*“⁶⁸

⁶⁴ FISHMAN, R., *Bourgeois utopias*, Basic books, str. 4

⁶⁵ FISHMAN, R., *Bourgeois utopias*, Basic books, str. 5

⁶⁶ LENDEROVÁ, M., *Z dějin české každodennosti*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, s. 273

⁶⁷ Ve středověku je např. čas každé společenské skupiny odlišný - čas kupců, čas mnichů...

⁶⁸ LENDEROVÁ, M., *Z dějin české každodennosti*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, str. 271

Dále bylo zapotřebí rozdělení času na čas pracovní a čas, který je strávený mimo práci (postupně nejen doma či jinak organizovanou činností), který se postupně šíří do širších společenských vrstev, které nějakým způsobem tráví „část mimopracovní doby, jejímž hlavním smyslem je regenerace fyzických a psychických sil.“⁶⁹ Nejdříve je tento čas doménou mužů, neboť 19. století se nezapře modelem rodiny, kde je hlavní ekonomickou silou muž, a také tedy disponuje mimopracovní dobou. Je také třeba, aby se pracovní doba zkrátila, neboť zpočátku se volného času mnoho nedostávalo, mluvíme-li o prostředí prvních továren. S tím, jak se volný čas stává doménou širokých vrstev společnosti, upravuje se nejen pracovní doba, ale také se ustanovují přímo dny, kdy se nepracuje. Den klidu se po první světové válce rozšiřuje ještě o sobotu a vzniká volný konec týdne-weekend. Postupně se setkáváme s delším úsekem volného času, s placenou dovolenou. Studenti disponují prázdninami neurčenými polními pracemi, ale odpočinkem a zábavou, během nichž se začínají více věnovat svým zájmům. Ve 20. století je volný čas legislativně podchycen.

Náplň volného času, kterého je více a je dostupný všem, který se tráví spontánně i organizovaně, je různorodá a její součástí se stává pobyt mimo město. Ten je nejdříve doménou šlechticů, kteří disponují pobytem na letním sídle v rámci svého ročního harmonogramu. Tuto činnost napodobuje měšťanstvo, které tráví určitý čas mimo město, což souvisí s fenoménem návratu k přírodě. „Od šedesátých let objevuje buržoazie půvaby pobytu na letním sídle mimo město.“⁷⁰ V blízkosti Prahy se vytváří oblíbená letoviska, kam se jezdí na letní byt, která tedy ještě nejsou součástí Prahy, jako jsou např. Dobřichovice či Roztoky. Čas strávený mimo město se postupně prodlužuje s větší dostupností volného času z víkendových pobytů na letní, respektive také variuje podle časových možností obyvatel Prahy.

2.2.2 Spolková činnost

V druhé polovině 19. století dochází v Habsburské monarchii k ohromnému rozmachu spolků, které zasahovaly i do chodu věcí veřejných, tzn. do oblasti do té doby střežené státem, který nebyl shromažďovacím aktivitám nakloněn, neboť představovaly pro státní monopol hrozbu. Dobrovolná institucionalizace povětšinou oddechových aktivit zároveň představovala jakýsi ochranný štít proti možným podezřením ze strany státu. Spolky představovaly možnost, jak se nenařizeně setkávat a shromažďovat a zároveň se vědomě hlásit k určitému názoru. Představovaly platformu pro šíření znalostí, informací, prosazování názorů.

Sdružování ve spolcích se tedy objevuje jako nová forma společenského života v 19. století. Lenderová a Macková uvádějí, že každé sdružování ve smyslu „shromáždění nejméně dvou lidí, shromážděných s jiným než pracovním cílem“⁷¹ bylo dlouho městskou záležitostí, kde jako městská politická kultura existovalo vedle oficiální, později komunální politiky. Sdružování v rámci městských společenství nabývalo různých podob, takže v průběhu dějin mohli být plnoprávní obyvatelé měst členy např. cechů, náboženských společenství, svépomocných a podpůrných bratrstev, později vzdělaneckých společností. Od 19. století se

⁶⁹ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, str. 276

⁷⁰ c.d., tamtéž

⁷¹ c.d., 303

objevuje spolková činnost, která je již doménou nejen měst, ale také se odehrává v prostředí venkova.

Hovoříme-li o činnosti spolků v 19. století, je třeba rozlišovat mezi dobou první a druhé poloviny 19. století. V první polovině 19. století bylo spolků pomálu, neměly výše zmíněný charakter spolků druhé půlky století. Spolčování poddaných muselo být zaštitěno nějakou částí společnosti s významným postavením nebo jednotlivcem a jednalo se především o spolky literární či náboženské. Ostatní činnost se týkala svobodného obyvatelstva a navzdory obezřetnosti ze strany státu představovala záblesk „*vlastního, v té době poměrně utlumeného sebevědomí samosprávných struktur jednotlivých zemí.*“⁷² Legislativní rámec, který se týkal této oblasti a který platil v habsburských zemích, byl vytvořen zákonem z roku 1852, který byl změněn v roce 1867. První zákon pře delegoval spolkovou agendu na ministerstvo vnitra a jeho stanovy považovaly za legální spolek, který byl příslušnými orgány povolen, zákonem z roku 1867, jímž „*byl teprve vytvořen poměrně stabilní prostor pro široké občanské aktivity.*“⁷³ legálním spolkem byl ten, jenž nebyl zakázán.

Časté soupeření německých a českých spolků, často spolky s určitým zaměřením převažovaly např. jen v německé části..

Spolky práce Z dějin každodennosti dělí na svépomocné, vzdělávací a zábavní.⁷⁴ Mezi svépomocné lze zařadit podpůrné spolky, jež přerozdělují majetek, který shromažďují; charitativní spolky, které shromažďují majetek příjemcům, kteří jsou v rámci aktivit tohoto druhu spolku pasivními příjemci; patří sem i hasičské spolky, které vznikaly ze svépomocných tendencí a dařilo se jim- „*spolková půda byla velmi vhodná a hasičské spolky byly jednoznačně nejrozšířenější v českých zemích.*“⁷⁵ a jejich příslušníci měli značný respekt a uniformovaný sbor se často účastnil společenských akcí; spolky s konkrétním účelem - viz např. Spolek pro vybudování národního divadla - často vyjadřoval proklamaci konkrétního politického názoru.

2.2.3 Střední třída

Střední třída, třetí stav, měšťanstvo se v 19. století nejen vyrovnává s vyššími stavy, ale radikálně se proměňuje. Pro tuto práci je tato společenská vrstva zásadní, neboť je hlavním aktérem „*venkovské kolonizace*“.

S celospolečenskými změnami souvisí formování specifik střední třídy. Proměňuje se otázka prestiže- v druhé polovině 19. století je prestiž spíše než stavovskou otázkou předmětem osobní iniciativy; diferenciací ve věci majetkové se děje na základě výkonu jednotlivce. Tato proměna je však zpočátku doprovázena napodobováním vzorů chování vyšší společnosti.

---

⁷² LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, 318

⁷³ c.d., 319

⁷⁴ Kromě spolků vyskytujících se hlavně zpočátku doby spolkového rozmachu, které měly charakter finančních družstev.

⁷⁵ LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010, str. 323

Blíže k pojmu měšťanstvo- nejprve označuje specifické postavení městského obyvatelstva ve stavovské společnosti; zobecněně se používá i pro střední městské vrstvy v 2. polovině 19. stol. jako zobecňující pojem značně diferenciovaných vrstev, co se profesí týče. Málo početná skupina „nové měšťanské honorace“ tvoří přechod od moderního měšťanstva k buržoazii. Tato skupina nepodniká, ale věnuje se svobodným podnikáním a vzdělávání.

Střední třída disponuje určitými charakteristikami, které dále uvedu. Funkcí této třídy je zpočátku především správa, zajištění výkonu moci vyšších vrstev. Skladba této třídy je pestrá, tvoří zároveň poměrně stabilní vrstvu, která se otevírá horním a dolním vrstvám.⁷⁶ Uvnitř dochází ke změně, která souvisí s proměnou společnosti ze stavovské v občanskou z agrární v průmyslovou- měšťanstvo a honorace se proměňuje v moderní buržoazii, řemeslníci se přeměňují na skupinu podnikatelů. Progresivními skupinami jsou podnikatelé, obchodníci, živnostníci, úředníci, lékaři, žurnalisté- mezi nimi jsou velké rozdíly. Zvyšuje se teritoriální i sociální mobilita, díky možnosti podnikání a vzdělání. Prestiž se v rámci střední třídy odvíjí od postavení ve společnosti a od výše majetku.

3 ZBRASLAV- VÝLETNÍ LETOVISKO PRAŽANŮ

3.1 Geografický a geologický popis

Zbraslav se nachází v údolí u soutoku řek Vltavy a Berounky jižním směrem od Prahy, 14 km od pražského centra či 12 km od Smíchova.⁷⁷ Město⁷⁸ nalezneme mezi 49. a 50. stupněm severní šířky a mezi 14. a 15. stupněm východní délky. Zbraslav se rozprostírá na levém břehu řeky Vltavy a je sevřena na svém severním okraji (nad západní stranou náměstí) vrchem Havlínem, na východě, na pravém vltavském břehu se tyčí vrchy Hradiště a Šance. Okolní vrchy jsou součástí okrajového dílu několika horských útvarů, které tvoří geologický povrch střední části Čech. Dle profesora Krejčího lze na území Čech rozlišit čtyři typy geologických soustav, přičemž na území středočeském, kam spadá i oblast našeho zájmu, jsou zastoupeny třemi z nich.⁷⁹ Porfyrové pruhy jsou zastoupeny v břidlicových skalách, které se táhnou z jihu od Štěchovic do zbraslavského nejbližšího okolí. Kopčiny tvořící kulisu Zbraslavi na levé říční straně jsou posledními severními výběžky Brd. Velmi zajímavý je blízko se nacházející silurský útvar (mezi Barrandovem a Malou Chuchlí), který se nad řekou odhaluje v podobě zvrásněných silurských vrstev, a který obsahuje mnoho zkamenělin, jejichž sbírky vytvářel proslulý badatel Joachim Barrande. Geologickou pestrost doplňují čtvrtohorní naplaveniny s kvalitním pískem mezi Zbraslaví a Radotínem.⁸⁰

---

⁷⁷ Vzhledem k tomu, že po povodni ve dvacátých letech 19. století byla Berounka odkloněna až za Lahovice, obec ležící na sever od Zbraslavi, zůstalo od roku 1829 v těsné zbraslavské blízkosti v korytě původního toku pouze mrtvé rameno Berounky, nazývané také tůň a pojmenované Krňov.

⁷⁸ Souborná práce učitelstva Smíchovsko a Zbraslavsko z roku 1898 hovoří o Zbraslavi na jednom místě jako o jediném městě ve zbraslavském okrese, na jiném místě této práce je uváděna s přívlastkem městys. Další k této problematice viz níže.

⁷⁹ I. prahorní díl, tvořený převážně žulou a porfyrovým horstvem; II. paleozoická kopčina formující Brdy, které vyplňují největší část okresu; III. křídové planiny, nalézající se zejména na výšinách Brd (viz F. Hansl, Smíchovsko a Zbraslavsko, Na Smíchově, 1899, str. 11)

⁸⁰ sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977, str. 13

3.2 Historie

Nejstarší osídlení. Závěr předešlého popisu poutá naši pozornost od přírodních krás směrem k historii místa, která, jak je již naznačeno výše, je velmi bohatá a pro utváření místa zásadní. Osídlení místa má velmi dlouhou historii, která je výjimečná nepřetržitou kontinuitou - na kopcích lemujících zbraslavskou kotlinu je doloženo vytvoření keltských hradišť - oppid, o kterém se uvádí, že se jednalo o jedno z největších středoevropských opevněných keltských sídel (vrchy Hradiště a Šance jsou důkazem tohoto jedinečného druhu osídlení); následně je doloženo osídlení slovanskými kmeny.

Založení kláštera. Charakter osídlení Zbraslavi, o kterém již máme k dispozici prameny písemné povahy,⁸¹ jež se rozvíjelo při březích řek Vltavy a Berounky a v údolí na úpatí oněch kopců, kde je vepsána dlouhá historie hradišť, významně určilo založení kláštera, jež udával směr vývoje po několik staletí. Václav II., iniciátor stavby kláštera, tak došel svého slibu, když byla roku 1292 dokončena klášterní stavba na místě, které vybral společně s několika dalšími církevními představiteli.⁸² Již před epochou na svou dobu monumentální stavby kláštera a před dobou činnosti řádu cisterciáků se zde nacházela rybářská vesnice a, těsně před dobou klášterní tu stál lovecký hrádek Přemysla Otakara II. Klášter vybudovaný na místě tohoto hrádku nesl název Aula Regia, královská síň, neboť se klášter (respektive jen jeho část) stal místem posledního odpočinku přemyslovských vládců. Klášter byl velkolepý, jak se můžeme dozvědět např. ze zbraslavské kroniky, která je dílem především opata Petra Žitavského, ve které je klášter zařazován mezi nejskvělejší v Čechách, s bohatou výzdobou, a je uváděn jako pravý div klášterů.⁸³

Osídlení v blízkosti kláštera. V těsné blízkosti kláštera se nacházelo několik chalup poddaných, jež zde byly rozmístěny do tří hlavních oblastí, a to podzámčí, nábřeží a vzdálenější osídlená část zvaná Bílka. Zbraslav je uvedena v soupise berní ruly po třicetileté válce jako městys.⁸⁴ Jak uvádí Josef Lepšík, Zbraslav byla největší a nejdůležitější vsí, hlavně vzhledem ke své návaznosti na klášter. (str. 58) Nejstarší osídlenou částí je podzámčí, tam se nacházely domy přímých poddaných kláštera, další stavení, často trpící povodněmi stála na nábřeží, další uskupení se nacházelo v Bílce. Mezi těmito útvary se nacházela pole, chmelnice, do Bílky vedla polní cesta. Celkově zemědělský charakter byl tvořen kromě polí a panské zahrady (která oddělovala domy na nábřeží od podzámčí) chmelnicemi, pastvinami pro ovce (úbočí Belvederu) a vinicemi (Havlín).

Situace po třicetileté válce. Poklidné dění klášterního zbraslavského panství, které se odehrávalo ruku v ruce s vládnoucími dynastiemi (po Přemyslovcích nastoupili Lucemburkové), bylo ovšem narušeno válečnými událostmi, nejprve husitskými válkami a

---

⁸¹ První písemná zmínka, ve které je Zbraslav uvedena, pochází ze zakládací listiny kláštera Kladrubského, a hovoří o staveních, které byly věnovány kladrubskému klášteru a sloužily jako občasné ubytování mnichů zmíněného kláštera.

⁸² K výběru došlo ze škály míst, která se rozprostírala proti proudu řeky Vltavy a která si král Václav II. prohlížel během plavby, která byla započata poblíž Davle, kde se tehdy nacházel klášter. Záznam ze Zbraslavské kroniky vykresluje na základě čeho k volbě došlo: „Po třech dnech tedy opatové s proboštem míšenským Bernardem přišli oznámit králi, že se jim zalíbilo před ostatními místo zvané Zbraslav, totiž proto, že oplývají vodami, lukami a vinicemi a také jinými věcmi pro klášter potřebnými vzbuzovalo lásku k sobě.“ (listy str. 40)

⁸⁴ Tento soupis byl vytvořen právě pro potřeby panství.

poté třicetiletou válkou. V 15. i 17. století utrpěl klášter značné škody, po husitských válkách byl také zdevastován hrob královské rodiny. Po třicetileté válce se klášter a celé zbraslavské panství stalo součástí utužení odporu proti stavovským náladám, tzv. období rekatolizace. Klášter hojně využíval pro posílení své pozice a pro svoji obnovu robotní povinnosti poddaných v rámci panství, jejichž chalupy se také neobešly bez újmy. Klášter se tedy dočkal velkých stavebních úprav, které se zrealizovaly díky výnosům z klášterního panství či díky půjčkám z protireformačních fondů.

Úpravu konventu dostali na starost Santini a Kaňka, mniši se do upraveného konventu navrátili v roce 1732. Kaňka a Santini se znali, oba patřili mezi významné architektky své doby, podílející se na významných stavbách a přestavbách (Kaňka se např. spolupodílel na stavbě Klementina v Praze). Stavba ovšem „*dostala v mnohém charakter paláce a ztratila na monumentalitě klášterní stavby.*“⁸⁵ Přestavbu započal cisterciáckými kruhy povolany Santini, který začal stavět ve stylu historizujícího gotického baroka, naplánoval stavbu tří křídel a podařilo se mu zahájit stavbu konventu. Kaňka, který na Santinim zahájené stavbě bezprostředně pokračoval, pojal stavbu střízlivěji, vtiskl jí dnešní palácové vzezření a do posledního, třetího palácového křídla navrženého Santinim se vůbec nepustil. Roku 1785 byl však klášter na základě rozhodnutí císaře Josefa II. zrušen (rušily se všechny společensky neprospěšné kláštery). Před jeho zrušením došlo ještě k výstavbě pivovaru, což nasvědčuje zesvětštění činností odehrávajících se v klášterním objektu.

Zrušení kláštera a nástup průmyslové doby. Zrušení kláštera je přelomovou událostí, která uvádí novou etapu vývoje, jenž přinesla změny, které se skrývají pod označením průmyslová revoluce. Tyto změny se započaly právě v polovině 18. století a určily náš současný svět a fenomény, kterými se zabývá i tato práce,⁸⁶ a kterým se budu dále postupně věnovat.

V souladu s již zmíněnou průmyslovou revolucí se tak torza kláštera a především budova konventu začaly využívat k průmyslovým či k zemědělským činnostem - postupně továrna na zpracování cukrové třtiny, skladiště obilí, rafinérie řepného cukru a továrna na nejrůznější chemikálie (činnost A. Richtera kupujícího konvent v roce 1812, jenž je majetkem jeho rodiny až do roku 1875). Před pivovarem se postavila cikorkárna, nedaleko se nacházela vinopalna.

Na tomto místě je důležité si ujasnit, s jakým statusem byla Zbraslav uváděna a od kdy o ní lze hovořit skutečně jako o městě - v soupisu berní ruly vzniknuvším po třicetileté válce je uváděna jako městys, jako městys je uváděna i v souborné práci učitelstva Smíchovsko a Zbraslavsko, která byla sepsána na konci 19. století. V polovině 19. století ale dochází ke správním změnám, zejména díky kterým můžeme hovořit o Zbraslavi jako o městě. Zbraslav byla vždy součástí panství, po zániku kláštera si Zbraslav pronajímali velkopřůmyslníci od Náboženského fondu, který vznikl právě po zániku kláštera. V širším záběru byla Zbraslav součástí Rakouska-Uherska (po zániku Habsburské monarchie v roce 1848) až do utvoření samostatné republiky v roce 1918.

---

⁸⁵ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 20

⁸⁶ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 114

Zbraslav v první polovině 19. století. Pohybujeme-li se v první polovině 19. století, Zbraslav získává nejen nově průmyslový charakter, ale stále si zachovává zemědělský ráz. V prostorách bývalého konventu se záhy po zrušení kláštera vyrábí cukr (poté, co náboženský fond pronajal budovy konventu belgickému průmyslníkovi Josefu ze Sauvaigne), ve výrobě cukru pokračuje i průmyslník Antonín Richter z Prahy, který fabriku zakoupil v roce 1812 a jeho rodina ji vlastnila až do roku 1875, a dále zde ještě nově provozuje výrobu chemikálií, je tu také skladiště obilí. V roce 1825 panství kupuje kníže Bedřich Wallerstein. Činí se jako podnikatel, také provozuje továrnu na cukr, vyráběl náhražku kávy (v budově cikorkárny před pivovarem), stále vařil pivo, zároveň se soustředil na vychování kvalifikované pracovní síly, a to zřízením živnostensko-průmyslové školy, první školy tohoto typu v Čechách. Dále se zde pořádají výstavy, na náměstí trhy. Náměstí jako důležitý prostor při přetváření charakteru města úzce souvisí s výstavbou pivovaru, jenž se tak stal jeho základem, respektive jeho severní stranou.

Pro ilustraci vzezření Zbraslavi a pro možné pozdější srovnání se stavem na přelomu století 19. a 20. uvádím dle Josefa Lepšíka stav náměstí, který dobře zapadá do představy venkovského vzezření: „*Náměstí, obklopené ze všech stran starými baráčky, jaké asi dva tam dodnes vidíme, neurovnané, podél silnice hluboké příkopy naplněné bahnitou stojatou vodou, čtvrt před pivovarem plná výmolů a jam, vítaný to útulek vepřů v loužích se povalujících, jinak celé náměstí popeliště četné drůbeže.*“⁸⁷ Více se tomuto budu věnovat dále v části o zastavěnosti.

Zbraslav v druhé polovině 19. století. Změna přichází s rokem 1848, která zasáhla do mnoha oblastí společnosti, přičemž pro naše sledování vývoje Zbraslavi je podstatná změna správního uspořádání země. Pozemky se začaly rozprodávat. Počínající se občanská společnost tedy vstoupila do prostoru již ovlivněného stěžejním momentem 19. století, a to průmyslovou výrobou, dále v čele s německou vrchnostenskou správou (stále je tedy součástí panství- vlastněného od roku 1925 knížetem Bedřichem Öttingenem-Wallersteinem, který panství zakoupil od náboženského fondu, až do roku 1910, kdy panství kupuje Cyril z Dobenína), je zasazená v estetickém přírodním prostředí (viz výše), v blízkosti hlavního města, s postupně se rozvíjícím spojením s Prahou, s 1 255 obyvateli žijícími ve 141 domech.

Již zmíněný zásadní mezník rok 1848 a s ním spojená proměna společnosti z feudální v občanskou vycházela i na Zbraslavi jako jinde v českých zemích z řad vlastenců, a úzce souvisela s národnostním určením. V druhé polovině století se v souvislosti s již zmíněnou změnou Zbraslav proměňuje, stává se městem, a to dokonce městem okresním. K této významné události přispěla existence dostatečně prostorného náměstí jako centra, blízkost bývalého kláštera- tehdejšího sídla panstva a požadavek nového uspořádání obcí poté, co došlo ke zrušení poddanských povinností.⁸⁸

Změny ve správě se projevují zřízením nových orgánů a následovně také vybudováním jejich sídel. Tak se v roce 1850 schází obecní zastupitelstvo, v témže roce se

---

⁸⁷ Josef Lepšík in PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995

⁸⁸ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 112

okresní úřad usazuje v sídle novostavby.⁸⁹ Do téže budovy se přidružuje v roce 1853 okresní soud, v přízemí se usidluje ještě úřad berní. Roku 1864 má na Zbraslavi zastoupení již správa politická i samosprávná, neboť své sídlo zde má i okresní zastupitelstvo. Ruku v ruce s budováním občanské společnosti v podobě vytváření správních orgánů přichází i budování vzdělávacích institucí. V roce 1868 naproti sídla úřadu dostává svou budovu obecná škola. V témže roce je zřízen „soudní a samosprávný okres zbraslavský, začleněný do obvodu okresního hejtmantví na Smíchově.“⁹⁰

Tyto nové úlohy si vyžadují výstavbu patřičných budov, které jsou jistě ovlivněny městskými vzory, s tímto faktem jde ruku v ruce proměna i dalších budov, pojmenovávání ulic (1874), výstavba vodovodu (až 1910), hospodářskou záložnu (1882). Město se tak stává soudržnějším celkem, zastavuje se i střední, nezastavěná, dříve zemědělská plocha. Tam, kde stála na začátku století dřevěná stavení, většinou hospodářská, a v polovině století kamenné baráky spojované jílem a vápnem, stavěly se městské cihelné domy...⁹¹ V roce 1871 byla založena Občanská beseda, spolek, který sdružoval měšťany z řad obchodníků, řemeslníků a úředníků. V roce 1876 byl zřízen dům pro chudé.⁹² Lze sledovat i proměnu skladby obyvatel a jejich obživy - kromě tradičních řemesel a stále zemědělství se přidává nově pronajímání letních bytů povětšinou obyvatelům Prahy.⁹³ Ruku v ruce s tím se objevuje zázemí pro letní hosty, jako jsou hostince, hotely apod. Tak se představila nová úloha Zbraslavi, místo rekreace, čemuž jistě přispěla krásná příroda a blízkost Prahy, která se vyvíjí v duchu průmyslového velkoměsta- viz dále hosté, kteří tu trávili volný čas.

Na Zbraslavi se kromě letních bytů objevují honosné vily, povětšinou secesní, později funkcionalistické, které doplňují charakter města. „*Stavební pozemky zde zakoupili například nakladatelé Jan Otto a R. Vilímek, , dále Vítězslav Hálek, Miroslav Tyrš, Vladislav Vančura, později pak Saša Rašilov a Jiřina Štěpničková.*“⁹⁴ Po pádu Bachova absolutistického režimu se začínají vytvářet různé spolky, obvykle po pražském vzoru. Např. Sokol, hasičský sbor, pěvecký spolek Slavník. Na Zbraslavi se věnuje nejrozličnějším sportům, i v rámci organizací, např. hokeji, cyklistice.

Počátek 20. století a 1. republika. Již v druhé polovině 19. století se proměňuje charakter Zbraslavi, na počátku 20. století má již skutečně charakter výletního místa, disponuje promenádními místy, např. na nábřeží nebo náměstí se stává takovým prostorem, kde lze

---

⁸⁹ „Dne 1. července 1850 byla uspořádána slavnost u příležitosti nastoupení jeho úřadu do nové budovy. Průvod, v němž šlo všech osm místních cechů s praporci a korouhvemi, úředníci, gardisté s muzikou a mnoho občanů, šel ke kostelu, kde byla slavná mše a venku se střílelo opět z hmoždířů. Gardisté tu vypálili tři salvy z kvěrů.“ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 114

⁹⁰ zdroj <http://www.zbraslavhistorie.info/data.php>

⁹¹ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 112

⁹² „Chudobinec byl na svou dobu dost výstavní, bydlelo tam i více rodin a všude kolem bylo plno dětí.“ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 115

⁹³ Již lze vysledovat počínající propojování města a venkova.

⁹⁴ Závod do vrchu Zbraslav jíloviště 12

korzovat.⁹⁵ Po první světové válce bylo náměstí upraveno, u příležitosti výstavby Pomníku padlým (v roce 1928). „Byly vykáceny stromy, které stály podél cest, a odstraněna byla 'křovička', která rostla podél pivovaru a sloužila nejen pro skryše a hraní dětí bydlících na náměstí...“⁹⁶

Průmyslový charakter výletní místo nadobro ztrácí po přestavbě konventu Bartoněm z Dobenína, který v roce 1910 panství kupuje. „Pod jeho záštitou byla historická Zbraslav zachráněna a povznesena k bývalé své kráse, pro potěchu všech, kdo milují umělecké památky naší vlasti...“⁹⁷ Pod vedením architekta Dušana Jurkoviče byl konvent přestavěn do podoby zámeckého sídla, které se stalo soukromým sídlem, jež po všech úpravách reprezentovalo svého majitele, úspěšného podnikatele. Ztrátu průmyslového charakteru ilustruje nápis na jižním průčelí upraveného konventu: „L.P. 1912-1925 průmyslník Cyril Bartoň- Dobenín obnovil, co průmysl koncem 18. století zničil.“⁹⁸ Přestavěn byl také pivovar, kde se pivo vařilo až do roku 1951.

V meziválečné době si Zbraslav podržela svoji tvář výletního letoviska, dochází vlastně největšího rozkvětu, díky přestavbě zámku, činnosti okrašlovacího spolku, novým dopravním spojením, říčním lázním. pokračovala výstavba vil a rodinných domů. Roku 1924 byly přidruženy obce Žabovřesky a Záběhlíce. S rokem 1945 se Zbraslav zcela proměnila, zámek se stal majetkem státu a byla zde zřízena Galerie s barokními plastikami. Roku 1924 se Zbraslav stává součástí Prahy.

3.3 Dopravní spojení s Prahou

Od 27. srpna 1865, kdy Pražská paroplavební společnost vypravila první parník Praha, slavnostně vyzdobený, směřující z hlavního města směrem do Štěchovic (vlastnila již parník s názvem Vyšehrad), stává se hlavním komunikačním prostředkem dopravy na Zbraslav právě **vodní cesta**. Vltava byla přirozenou spojnicí, která byla již využívána v minulosti, ovšem spolu s parním strojem teprve dochází k jejímu využití pro frekventovanou, hromadnou dopravu. Další společností provozující osobní paroplavební dopravu od roku 1883 z Prahy byla Rychlá salonní paroplavba, která vznikla po odkoupení původně belgické společnosti Parrau a spol., která v Praze působila od roku 1880. Karel Pašek uvádí, že v sezoně, která začínala 15. května, se na Zbraslav vypravovalo denně od 5.15 do osmé hodiny večerní 8 spojů v patnáctiminutových intervalech.⁹⁹

---

⁹⁵ „Na Zbraslavi i na Závisti začaly se stavět krásné vily, z nichž mnohé svou výstavností udivují dodnes. Město přestal hyzdit cukrovar, na náměstí i na nábřeží se otevřelo korzo, kde se procházely místní krasavice s oficíry ve vypasovaných uniformách a jezdily maminky s kočárky.“ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 112

⁹⁶ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str.121

⁹⁷ sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977, str. 26

⁹⁸ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 118

⁹⁹ V Malém průvodci pražském z roku 1882 lze najít Jízdní řád šroubových parníků mezi Prahou a Zbraslaví, kde se dozvíme, že z Prahy vyjíždí spoj dopoledne v 6, 8 a 10 hodin; odpoledne ve 12.30, 14.30, 16.30, 18.30, k čemuž se v neděli a ve svátky připojuje spoj ve 12.20 a v 16.00. Po vodě zpátky do hlavního města je možné

Ve druhé polovině 19. století se stavebního rozkvětu dočkalo i spojení **železniční** - na konci 19. století probíhá okrese smíchovským a zbraslavským šest železných drah, vystavěných v průběhu 19. století. Nejdříve probíhala Zbraslavskem pouze dráha v délce 24 km vedoucí podél Vltavy a Berounky, která byla povolena v roce 1859, s hlavním nádražím nejprve na Smíchově, které bylo přesunuto po zestátnění v roce 1894 do Prahy. Jednalo se o c.k. českou západní dráhu. Dráhu, která spojovala Zbraslav s hlavním městem, tvořilo zpočátku jen obchodní spojení do Modřan, vystavěné roku 1882 rakouskými společnostmi místních drah. Roku 1898 byla zahájena doprava na trati z Modřan přes Zbraslav do Dobříše.¹⁰⁰

Železniční spojení si vyžadovalo i stavbu nového železného mostu přes Vltavu, který na kamenných pilířích stanul v roce 1896. Mýtné se zde vybíralo až do roku 1934. Mýtné se vybíralo i na druhém železobetonovém mostě vedoucím přes rameno Berounky na Krňově, vystavěném v letech 1911-1913.

Silnice vedoucí z Prahy přes Zbraslav až k bavorskému Pasovu zvaná Pasovská patřila patentem z roku 1756 k povinným silnicím. Její počátky leží v roce 1743, kdy pruští vojáci prolomili Barrandovskou skálu a umožnili tak přímé spojení Zbraslavi a Prahy. Stavební plánování na této trase spadalo mezi léta 1805-1814, v roce 1874 byl vybudován průjezd Zbraslaví. Ve zbraslavském okrese bylo hojně místních silnic, bohatě využívaných. (poznámka pod čarou- na části úseku z Chuchle na Zbraslav byly testovány do roku 1928 různé typy vozovek, lišící se dle šířky, množství asfaltu atd.)

Se silniční dopravou souvisí také počátky autobusové dopravy. Firma Laurin a Klement vyrobila tahače těžkých děl, přičemž několik jich zůstalo v Mladé Boleslavi. Pružně byly přetvořeny v tahače autobusů pohybujících se max. rychlostí 30 km/h, z nichž jeden, pojmenovaný Martin, jezdil na trase Praha- Chuchle- Zbraslav. Později se na silnicích objevily i menší autobusy pohybující se rychlostí až 50 km/h. Autobusovou dopravu zajišťovali nejprve soukromníci a poté Jihočeská autobusová společnost JAS.

3.4 Zbraslav městem

Zbraslav se stává městem,¹⁰¹ a to městem okresním, po roce 1948, společně s potřebou nového uspořádání obcí. Nově vznikají samosprávné obce, jež se územně shodují s

---

nasednout na spoje řídicí se dle stejného časového rozpisu jako spoje vyplouvající z hlavního města, nedělní a sváteční spoje však vyjíždějí ve výjimečné časy v 14.00, 16.00 a v 18.00. Dále lze v tomtéž průvodci dohledat jízdní řád pro dva parníky, které vyjíždějí v sezoně, „která se počíná obvykle v prvních dnech po odplutí ledu“, a dle kterého vyplouvá z Prahy v 8.00 ráno a na Zbraslav připlouvá o hodinu a půl později, odpoledne vyráží v 14.00 a plavba trvá opět 90 minut (v neděli a svátek jsou k dispozici spoje v 8.00, 14.00, 15.00, plavba trvá 60 minut). Po vodě lze jet ze Zbraslavi v 6.30, v Praze je parník v 7.30, večerní parník vyráží v 19.00, v 20.00 je v Praze; v neděle a svátky je opět možné dostat se do Prahy za hodinu, a to ze Zbraslavi v 6.30, 13.00 a v 19.00. F. Oleszkiewicz, Malý průvodce pražský, V Praze tiskem a nákladem dra. Ed. Grégra, 1882, str. 49

¹⁰⁰ Na této trase jezdily tzv. kafemlejny a v letech 1899- 1901 zde zkoušel Fr. Křížík jakožto průkopník el. energie u nás akumulátorové vozy.

¹⁰¹ Ačkoli například v propagačních materiálech je Zbraslav uvedena jako výletní „město“, setkat se můžeme i s označením městys – například v souborné práci Smíchovsko, Zbraslavsko se uvádí jak město, tak městys. Poddanská osada v blízkosti kláštera s ryze venkovským charakterem se jako městys poprvé uvádí v soupisu berní ruly provedený po třicetileté válce, který mapoval stav poddanského majetku za účelem zjištění prostředků na obnovu panství.

dřívějšími obcemi katastrálními. Samospráva obcí ve výsledku zahrnovala správu vlastních záležitostí, včetně vytváření vedení obce a svobodné volby jejích zástupců. Aby byly splněny podmínky z stavené ústavou z roku 1849, mohly se sousední obce spojit v obec místní. Zbraslav je součástí samosprávného, soudního a berního okresu Zbraslavského; společně se samosprávným, soudním a berním okresem Smíchovským součástí okresního hejtmanství Smíchovského.

Činnost okresní správy popisuje následující: „Okresní správa byla především nadřízenou instancí pro obce, jí byly předkládány ke schválení všechny důležité činy a usnesení obce, kontrolovala obecní hospodaření, vyřizovala stížnosti na obecní samosprávu apod. Vykonávala policii polní, silniční, požární, stavební, čelední a jinou.“¹⁰²

3.5 Zbraslav letoviskem

Postavení Zbraslavi jako okresního města, které se stávalo vyhledávaným rekreačním letoviskem, uvádí obrázkový propagační místopis Zbraslavsko:

„Z okresů poblíž Velké Prahy vykazuje Zbraslavsko nejvíce lesů i vod, čímž získává vzrůstající obliby, co vyhledávané letovisko, Výborné dopravní spojení všeho druhu umožňuje rekreaci nejširším vrstvám Pražanů. Též po stránce krás přírodních a památek historických jest okres zbraslavský tak zajímavý, že by nemuselo býti Pražana, který by jej všestranně nepoznal.“¹⁰³

Stejně tak tento stav ilustruje zpráva Okrašlovacího spolku, jež se jen více soustřeďuje na volnočasové aktivity:

„Spolek k povznesení návštěvy Zbraslavi a okolí konal 19. t.m. řádnou valnou hromadu. Zjištěno, že návštěva tohoto zahradního města rok od roku získává větší obliby, a letos všechny letní byty obsazeny. Počet členstva vzrostl na 121. Spolkem zřízená tabule orientační u přístaviště parníku vyhovuje vyhovuje dobře svému účelu. Paroplavební společnost vyhověla žádostem spolku za výhodnější spojení a zřídila též čekárnu pod verandou hostince U Cicvárek na Zbraslavi, která i při větší návštěvě úplně se osvědčuje. Potěšitelným zjevem jest, že Zbraslav v poslední době vyhledávána se zálibou k celoročnímu pobytu od soukromníků i pensionistů. Spolek projektuje na Zbraslavi internát pro dívky navštěvující školy měšťanské, aby jim poskytl všechny výhody družného života a zdravého pobytu na venkově. Se spolkem okrašlovacím udržují se styky nejpřátelštější. Po stránce zábavní staral se spolek o seznamování letních hostů mezi sebou při hudebních dýcháncích, pořádaných každých 14 dnů. Také setkal se v listopadu m.r. zábavní večírek spolku s neobyčejným úspěchem. Výbor osvěžen novými silami stará se pečlivě o zvelebení města a všechno a všechno pohodlí lázeňských hostů.“¹⁰⁴

3.6 Projevy ocenění zbraslavské přírody v literatuře

---

¹⁰² ŠILAUEROVÁ, E. Inventáře okresního archivu Praha- Západ, ONV Pj- 975/60-80x, Okresní zastupitelstvo Zbraslav 1865-1928, Praha 1960, str. 11

¹⁰³ Obrázkový propagační místopis Zbraslavsko, Bartoníčkovo nakladatelství, 1939, archiv Kulturního domu ve Zbraslavi, bez stránkování

¹⁰⁴ Materiál archivu Kulturního domu a knihovny na Zbraslavi

V době od druhé poloviny 19. století se v souvislosti s oceňováním přírody (viz výše nebo níže) objevují ideály romantického vztahu k přírodě, které vycházejí z městského prostředí, z pohledu městského člověka. V případě Zbraslavi jako místa, kde se nacházely letní byty a vily, lze nalézt několik literárních ukázek ocenění přírodních krás pocházejících právě i od obyvatel, kteří zde občasně pobývali, či zde později trvale sídlili - např. Vančura či Hálek.

Hojnost poetických obrazů týkajících se přírodního prostředí nalezneme v Hálkově básnické sbírce *V přírodě*, kdy mu jistě bylo notnou dávnou inspirací pobývání ve zbraslavské krajině, ve které byla zasazena i jeho vila na pravém vltavském břehu pojmenovaná *Ve stínu lípy*. Jedná se vlastně o odraz fenoménu návratu k přírodě v poezii, v Hálkových básních nalezneme témata nemocného lidstva, přičemž lék vidí básník v obratu k přírodě, či se setkáme s lyrickým popisem fauny a flory:

Stříbrné lesa praménky-

tam les má ty své myšlénky,

tam bublá, bublá, napoví,

než to svým šumem vysloví.

Tam možná v dno mu hleděti,

až do duše, jak dítěti,

jak vše to v něm se obráží,

co pomyslí, co uváží.

Tam srnky chodí v úradu

a kvítka pro svou omladu,

tam mušky letí v návštěvy

a ptáčci pro své nápěvy.

Tam bludní kleknou poutníci,

a pijou nápoj sílící-

tam duše ve svět hozená,
se najde znovuzrozená.¹⁰⁵

...

Já s milenkou- dvě dětičky,
jdem v lesy na den celičký,
v stínu javorů a do chládku, poslouchat lesní pohádku.¹⁰⁶

...

Příroda-také matička-
tonula v slasti celičká,
blažená prostřed rozenců,
tvořila květy z pupenců.¹⁰⁷

...

A doba pravdy přec a skutku
květ v slovu stojí odvěkém
pták bez klamu své srdce zjeví
a člověk zas je člověkem.¹⁰⁸

Dojem z tamější přírodní scenérie lze ilustrovat kupříkladu slovy krále Václava II., tak jak mu je v knize Zvony mého kraje vkládá do úst Vladislav Vančura, a tak jak je měl pronést poté, co „*uchvátila krása zbraslavské krajiny jeho duši i jeho smysly. Byla pak nádhera toho pohledu tak veliká, že král nemohl podržeti v tajnici svého srdce přebytek citu a že promluvením úst pronesl dobré slovo, řka takto: Kdybych to čarovné místo, jež zavlažuje vidlice řek a jež oplývá pastvinou a jež je nikoliv neúrodné, pokud běží o pole a vinice, kdybych to místo, které až do mých časů skýtalo rozkoše králům, ochotným věnováním a jako trvalý dar nebyl udělil své paní - Marii Panně, nikdy nikomu jinému - ba snad ani Kristu - nebyl bych je nabídl.*“¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ HÁLEK, V přírodě, Tribun EU, 2009, str. 30

¹⁰⁶ HÁLEK, c.d., str. 28

¹⁰⁷ HÁLEK, V přírodě, str. 20

¹⁰⁸ HÁLEK, V přírodě, str. 20

¹⁰⁹ VANČURA, V., Zvony mého kraje, str. 5

Estetický počitek vyvolaný přírodním zasazením Zbraslavi nechybí ani v geografické části týkající se popisu vodního toku: „... v krajině hojnými krásami přírodními ode dávna slynoucí, na levém břehu Vltavy, která sbavena tam z jedné strany mocných hřbetů skalních, břehy její svírajících, rozléhá se širokým proudem v úrodnou kotlinu zbraslavskou.“¹¹⁰

Zajímavý obraz krajiny a vztahení k Praze vykresluje Libuše Janzová, když přináší přírodní popis při pohledu směrem od hlavního města: „Při pohledu od Vyšehradu ke Zbraslavi naskytne se oku podivuhodný obraz; dva lesnaté hřebeny, tvořící monumentální bránu, která svírá tok Vltavy před jejím vstupem do pražské kotliny. Nad levým břehem je to severní konec Brd, nad pravým břehem Hradiště nad Závistí, které je spolu se severněji položenými Šancemi jednou z nejvýznamnějších památek Čech.“¹¹¹

3.7 Vývoj zastavěnosti

Obecně pro sledování celkového vývoje města, rozvoje zastavěnosti a pro obrazovou ilustraci dané problematiky lze hojně využít mapového zobrazení. Především rozvoj zastavěné plochy lze vyčíst z map povinného císařského otisku, které byly pro zaznamenávání změn určeny. Práce s dalším typem map poslouží i k zaznamenání typů budov či sledování institucí.

Na první mapě, výseku otisku katastru, do kterého Zbraslav spadala, z roku 1844 je zobrazená ryze venkovská krajina, jak dokládají zelené plochy a volná nezastavěná plocha mezi náměstím a osídlenou částí Bílka směrem na Záběhlce, která ležela ladem, nebo byla pole. Na první mapě vidíme již zmíněná tři stavební seskupení, velkou nezastavěnou plochu, sporou nábrežní zástavbu končící nedaleko od přívozu. Východní stranu náměstí tvořila panská zahrada. Směrem na Žabovřesky je pouze prázdná plocha tvořená vinicemi a poli. Na náměstí je ještě patrná tehdejší stromová výsadba, pomník a kašna. Zakresleno je i mrtvé rameno Berounky.

Zástavba směrem na Záběhlce a Žabovřesky se na dalších dvou mapách významně rozšiřuje. Jedná se o mapy stabilního katastru z roku 1886 a 1924, na nichž lze kromě změn rozšíření zástavby vysledovat např. i trasu přívozu, který se nacházel přibližně v místech pozdějšího železničního mostu a byl v provozu společně s říčními lázněmi, jež obě provozoval Antonín Šůra až do 50. let. Přívoz sloužil jako alternativa k přechodu přes most, kde se vybíralo mýtné až do roku 1934. Zmiňované vinice a další volné pozemky, které patřily ke klášternímu majetku, rozprodal poměrně levně v průběhu 19. století Náboženský fond.¹¹²

---

¹¹⁰ HANSL, F., Smíchovsko, Zbraslavsko, Na Smíchově: F. Hansl, 1899, str. 427- 428

¹¹¹ sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977, str. 15

¹¹² PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, 100

Císařský otisk 1886

Císařský otisk 1923

3.7.1 Stavební úpravy

3.7.1.1 Úprava náměstí

„Náměstí obklopené ze všech stran starými baráčky, jaké asi dva tam dodnes vidíme, neurovnané, podél okresní silnice hluboké příkopy naplněné bahnitou stojatou vodou, čtvť před pivovarem plná výmolů a jam, vítaný to útulek vepřů v loužích se povalujících, jinak celé náměstí popeliště četné drůbeže.“¹¹³

V souvislosti s dokrášlováním města, které spadalo především do aktivit Okrašlovacího spolku, se proměňuje i podoba prostoru náměstí, které dostává odlišnější, více městské vzezření, než tomu bylo v polovině 19. století, jak ilustruje výše uvedený popis. Kromě dostavení domů vytvářejících prostor náměstí a změny jejich typu (namísto původních chalup cihlové, městské domy) určuje nový ráz náměstí umístění pomníku obětem 1. světové války. Úprava zahrnovala vykácení stromů podél cest, odstranění křovisek nacházejících se v blízkosti pivovaru (jenž v opravené podobě stále tvořil severní stranu náměstí) a socha Jana Nepomuckého našla nové umístění v zámeckém parku. Na místě bývalé kašny stanul zmíněný pomník; obrovský kámen, jenž tvoří jeho ústřední část, byl vyzvednut z Vltavy poblíž Kamýku již v roce 1921. V roce 1922 byl pak kámen dopraven po 40 denní plavbě na Zbraslav, kde se v roce 1927 ujal sochař J. F. Žák, aby hotový pomník s nápisem: „Z vaší smrti - naše svoboda“ v roce 1928 stanul na svém místě. Iniciativy a prací spojených s výstavbou pomníku se ujal V. Vejvoda a další ochotníci, hojně z řad členů Okrašlovacího spolku. Okrašlovací spolek měl zásluhu i na dalších úpravách prostoru náměstí - výstavbě chodníku na východní straně náměstí.

3.7.1.2 Úprava nábřeží

O úpravu nábřeží se staral také Okrašlovací spolek, péče byla věnována např. kaštanové aleji, kde se nacházely lavičky; na konci nábřeží byl park také postavený členy Okrašlovacího spolku. „*Tahle část Zbraslavi byla velmi oblíbená jako nedělní procházková*

---

¹¹³ c.d. 105

zóna. Bylo zde příjemné posezení s pohledem na řeku a život na ní, na parníky, na vory, na nákladní lodi/šify, jak se říkalo/, na koně, táhnoucí těžké lodi, na koničkáře kánoí.“¹¹⁴ V letech 1875- 1880 bylo navezeno a osázeno nábřeží.

Na vzezření nábřeží měly velký podíl říční lázně, jež nejprve jako plovoucí plovárna fungovaly na levém vltavském břehu, aby s nimi následně Antonín Šůra zakotvil na břehu na závistkové straně Vltavy, kde byly k dispozici i převlékárny.

Nábřeží bylo upraveno v promenádní pasáž s kaštanovou alejí, která dotvářela charakter procházkového a plovárenského místa. Oba břehy byly ovlivněny tím, že se zde nacházely říční lázně. Spojeny byly kromě přívozu rovněž železničním mostem vystavěným v roce 1896.

3.7.2 Stavby

3.7.2.1 Nové typy staveb

Na přelomu 19. a 20. století lze novou výstavbu rozdělit do dvou období, před 1. světovou válkou, kdy se stavěly obzvláště kromě městských domů secesní vily a již se začínalo s výstavbou prostřední, původně nezastavěné části, a období poválečné, kdy „stavební ruch válkou potlačený nabyl nové intenzity. Stavěly se především vilky a rodinné vilky na polích v Žabovřeskách i Záběhlicích, zastavovaly se parcely na Zbraslavi. Město se spojovalo v jeden celek. Zastavovaly se proluky ve starém centru, staré domy se přestavovaly a vznikaly moderní, své době odpovídající realizace, mnohde i vysoké architektonické kvality.“¹¹⁵ Nejednalo se tedy o nějaký velký zlom, pokračovalo se ve výstavbě započaté v druhé polovině 19. století, která již nebyla vesnického charakteru, jen ve větší míře a s novými tendencemi (například funkcionalismus ve vilové výstavbě).

3.7.2.2 Funkční rozdělení nově vznikajících staveb

Budovy institucí. Na Zbraslavi se usidlují instituce nezbytně patřící k městské správě a ještě během 19. století získávají své budovy. 1. července 1850 nastupuje do nové budovy¹¹⁶ obecní úřad, jenž předtím provizorně sídlil v panském domě - Amsthausu.

„S nemenší slávou byla přivítána a vysvěcena i nová obecná (...) škola. Byla postavena naproti okresnímu úřadu a její průčelí tvořilo základ nové komunikace, která pak byla osázena kaštanovou alejí.“¹¹⁷ Stavba byla dokončena v roce 1868 díky podpoře „pivního krejcaru“.

V blízkosti školy a obecního úřadu se objevuje v roce 1882 Okresní hospodářská záložna.

---

¹¹⁴ Ing. ŠAFÁŘ, V., Vzpomínám, archiv Kulturního domu a knihovny na Zbraslavi, samostatný článek

¹¹⁵ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 121

¹¹⁶ V budově obecního úřadu získal své sídlo také okresní soud a berní úřad.

¹¹⁷ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 121

V roce 1905 byla postavena nová budova měšťanské školy.

Po období nestálého prostoru pro cvičení (cvičilo se v sále Velké hospody, v hotelu a restauraci U Vejvodů) se jednota dočkala vlastní budovy, „1. července 1930 byla slavnostním způsobem předsedou Družstva br. Frant. Týglem předána jednotě“, ¹¹⁸ jak se dozvídáme z výroční práce 50 let tělocvičné jednoty Sokol. Stalo se tak díky založení Družstva k vystavění vlastní tělocvičny (založeno v roce 1893), které díky sbírkám a pořádání zábav za účelem shromáždění prostředků nakonec získal v roce 1920 od majitele panství Cyrila Bartoně z Dobenína pozemek, kde byla v roce 1926 po dvouletém zamítání návrhů postavena budova sokolovny dle návrhu Františka Kavalíra.

Orientačně poslouží mapka, kde je zachycena poloha institucí- mapka č. 3.

Legenda k mapce č. 3:

- 1 – Obecní úřad
- 2 – Okresní hospodářská záložna
- 3 - Obecná škola
- 4 – Měšťanská škola
- 5 – Budova Sokola

Mapka č. 3

---

¹¹⁸ Snopek, J., 60 let tělocvičné jednoty Sokol, Zbraslav, 1887- 1957

*malebný letní dům s radou dekorativních, figurální a ornamentálních detailů.*¹¹⁹ Vila se nachází na protáhlém pozemku, jenž na východní straně dosahuje až k navigační cestě vedoucí podél břehu Vltavy. Stavba je doplněna dřevěnými prvky zahradních loubí a altánků. Jižní průčelí je doplněno vzdušnou pergolou, jež je propojena s terasou při východním průčelí. Západní vchod je krytý klenutým loubím v trojosém rizalitu, zasahujícím do mansardové střechy vysokým štítem. Přízemí tvořila patrová sloupová hala, se schodištěm vedoucím do patra. Napravo od střední síně se nacházel dámský pokoj propojený s pokojem pánským. První patro a podkroví tvořily ložnice a další obytné místnosti. Rodina dům odprodala roku 1920 a od roku 1935 je ve vlastnictví státu.

Vančurova vila, jejímž stavebníky jsou Vladislav a Ludmila Vančurovi a architektem V. Vejvoda pracující podle návrhu Jaromíra Krejčara. Byla zrealizována v letech 1927 – 1929. Stojí na zalesněném úpatí kopce Havlína. Tento pozemek odkoupila Vančurova rodina od bývalého zbraslavského poštmistra Vágnera. První plány vily pocházejí z roku 1924; návrh v puristickém slohu zahrnuje posuvná okna přehnutá přes nároží, terasy, pergolu. Tento návrh však ani po přepracování v roce 1926 neuspěl. Nakonec po svých úpravách projekt uskutečnil místní stavitel V. Vejvoda. Pro rodinu znamenala vila zpočátku komplikace a zadlužení. V domě se nacházela ordinace Vančurovy ženy, spisovatel měl svou pracovnu ve druhém patře.¹²⁰ A zde byl také v 1942 zatčen gestapem.

Dalším typem vil na Zbraslavi byly vily funkcionalistické, k nimž lze zařadit i Vančurovu vilu. Jiným takovým příkladem je vila zbraslavského malíře Stanislava Odvárka. Požadavek na stavbu zadala v roce 1938 malířova manželka u mladého architekta Jiřího Štursy. Ten svůj původní návrh nakonec značně zjednodušil, neboť upustil od plánované střešní terasy a oválného schodiště v severním průčelí. Konečná podoba schodiště disponovala čtvercovým půdorysem a vedla pouze do prvního patra. Stavba byla dokončena v roce 1939.

K nejranějším průnikům „funkcionalistického rodinného domu na malé české město“ řadíme návrh vlastního domu Bohumila Steigenhöfera, který pracoval u Jaromíra Krejčara, kde získal četné zkušenosti. Budova vyniká prostými hranatými tvary.

Pro vilu továrníka Fürtha byla inspirací architektura podhůří severních Čech. Svým stylem vybočuje z ostatní městské zástavby a nachází se naproti Vančurově vile; v tomto objektu později bydlel malíř Vožniak.

Ve vilových objektech se na Zbraslavi zabydlely i slavné herecké osobnosti prvorepublikového divadla – Saša Rašilov ve své vile Maminka nacházející se již dále záběhlickým směrem či Jiřina Štepaničková ve vile na nábřeží. Na mapce číslo 4 je zakreslena poloha některých vilových objektů.

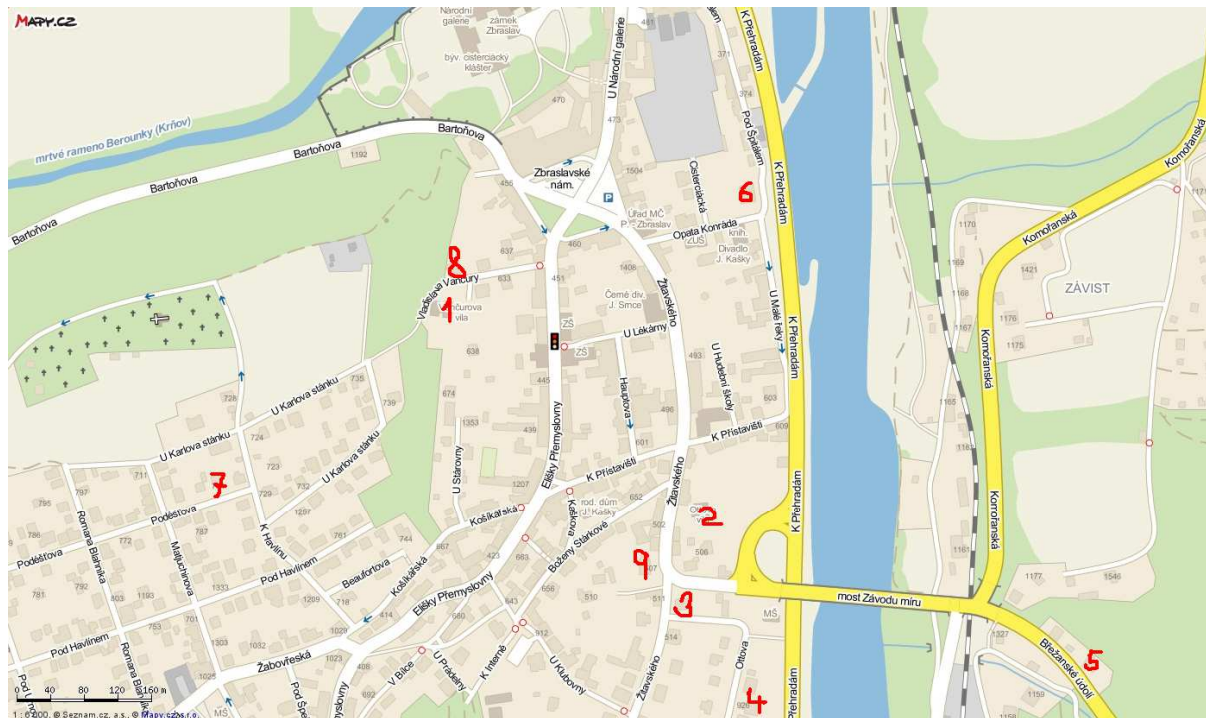
Mapka č. 4.

---

¹¹⁹ čerpáno z zbraslavhistorie.info

¹²⁰ „Často psával i na terase, která mu umožňovala krásný výhled do vltavského údolí i na úbočí protějších kopců. Zde vznikla například Markéta Lazarová.“ in materiál Kulturní centrum Zbraslav

Le

Legenda k mapce č.4:

1 – Vančurova vila

2 – Ottova vila

3 – Planá růže

4 – Venoušek a Stázička

5 – Ve stínu lípy

6 – Vila Růže

7 – funkcionalistický dům B. Scheingenhöfera

8 – Fürthova vila

9 – vila Dr. Svatka a sklad léčebných vín

Restaurace, hotely. Společně s výletními a volnočasovými aktivitami Pražanů se na Zbraslavi objevuje prostor pro rozvoj služeb, které se tak stávají ne zcela novým, ale častějším zdrojem obživy místních obyvatel. Restaurační zařízení byla na Zbraslavi i dříve, ale sloužila hlavně pro setkávání vlastenecky smýšlejících občanů,¹²¹ na přelomu století získávají ryze výletnický charakter, jak dokládají i inzerce z propagačních výletních materiálů. Níže uvedené reklamy charakterizující některé podniky pocházejí z Obrázkového propagačního místopisu Zbraslavsko z konce třicátých let,¹²² z nichž některé jsou zakresleny na mapce (mapka č. DOPLNIT), kde jsou i podniky, které se zde nacházely dříve.¹²³ Možnost občerstvit se v výletním podniku zmiňuje např. Také jiný turistický materiál „Příruční knížka pro cestující a výletníky“ Z Prahy do Svatojanských proudů - „*prošedše se Závistí, staneme dole blíže břehu v myslivně nebo v letním hostinci, kde se nám dostane občerstvení.*“,¹²⁴ či v článku Letní romance na internetové stránce týkající se zbraslavské historie.¹²⁵

Ve výše zmíněném článku jsou zmíněny restaurace, jež lze navštívit na závistiském břehu, jiné na zbraslavském břehu. Na Závisti tu byl hostinec U chladů, U Vlčků a místní hájovna, na Zbraslavi U Zdechynců, U Cicvárků, hotel Praha. Níže je uvedený seznam některých výletních podniků, jejichž poloha je zachycena na mapce č. DOPLNIT.

Restaurační zařízení často rozšířila své služby a nabízela i ubytování. Z hotelů se věhlasným stal např. Hotel a restaurace Vejvoda, který provozoval místní starosta. V roce 1923 postavil Hotel Ritz kapitán amerických legií Voska, nájemcem byl Šejnoha. Dále ing. Šafář uvádí „*v domě restaurace u Kotvy*“ je v 1. patře sál, kde se pořádaly taneční zábavy.“ (ing. Šafář, vzpomínám)

Hotel Vejvoda byl postaven v roce 1891, v přízemí byl hostinský provoz, v roce 1901 byla dokončena stavba druhého patra. Roku 1920 byla udělena koncese na provoz kina. Pořádaly se zde divadelní představení a restaurace měla i velkou zahradní část.

Na zbraslavském náměstí se nacházela zámecká hospoda Kotva a hostinec Na Růžku, posléze přejmenovaný na Start, neboť se blízko tohoto podniku startoval závod Zbraslav Jíloviště. mapka č. 5 zachycuje několik zbraslavských podniků.

Maka č.5

---

¹²¹ „Vlasteneční občané posilovali se v hospodě U Vojtánků (později se zde říkalo U Zemanů), stojící pod hlavní silnicí hned pod kopcem, posilovali se čtením českých novin a debatovali s formany, kteří jim přinášeli nové zprávy.“

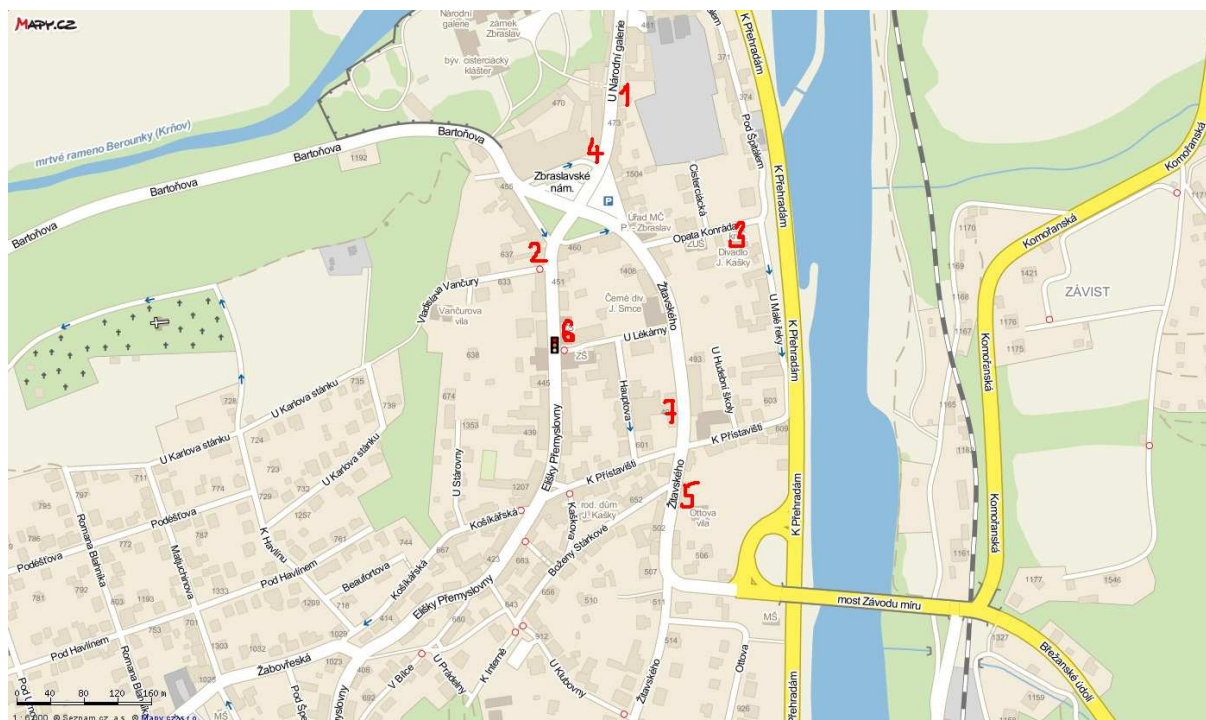
¹²² Obrázkový propagační místopis zbraslavsko.

¹²³ Na mapce je černě označena výstavba z roku 1780, bíle orámované budovy představují výstavbu do roku 1850.

¹²⁴ J.L. TURNOVSKÝ, Z Prahy do Svatojanských proudů: Příruční knížka pro výletníky, V Praze: J. Otto, 1898, str. 45

¹²⁵ Dostupné z http://www.zbraslavhistorie.info/napsali_o_zbraslavi_4.php.

Legenda k mapce č. 5

- 1 - Zámecká restaurace Kotva
- 2 – Na Růžku
- 3 – Velká hospoda (hotel Praha)
- 4 – Zámecká restaurace Kotva
- 5 – Hotel Ritz
- 6 – kavárna Lubor
- 7 – hotel Vejvoda

Pro představu, jaká část Zbraslavi byla zastavěná v 18. století a jaká v polovině 19. století uvádím ještě mapku, na které výstavbu z poloviny 19. století (pozdější výstavbu) označují černě vybarvené plošky. Jedná se také o pěknou ilustraci venkovské krajiny, kterou zbrslav v polovině 19. století jistě byla- mapka č. 6

Mapka č. 6¹²⁶

3.7.3 Počet obyvatel a domů

V následující tabulce (č.2) je možné sledovat nárůst počtu obyvatel a počtu domů, kde je asi nejmarkantnější nárůst obyvatel po sloučení Zbraslavi se Žabovřesky a Záběhlicemi.

Tabulka č. 2

Rok	Počet obyvatel	Počet domů
1848	1 255	141
1890	1643	172
1920	1786	221
1924	3196	431

Následující tabulka (č. 3) uvádí přehled výstavby veřejných sítí, výstavbu železničního mostu a připojení obcí ke Zbraslavi- obdobně jako pro pražský vývoj výše:

¹²⁶ zdroj: PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, příloha

Tabulka š.3	
osvětlení- petrolejové lampy	1873
pojmenování ulic	1874
výstavba mostu Zbraslav- Závist	1896
vodovod	1910
dodávka elektřiny	1923
sloučení obcí (+ Žabovřesky a Záběhlíce)	1924

3.8 Volnočasové aktivity

Výlety. Zbraslav skýtala pro návštěvníky četné možnosti; přírodní turistiku zahrnující výlety do okolní přírody, či objevování bohaté historie. Informace tohoto typu bylo možné zjistit z dobových turistických průvodců a dalších materiálů, či přímo u Okrašlovacího spolku, nebo obecního úřadu na Zbraslavi.¹²⁷

Turistické materiály obsahovaly kromě výletních možností vyzdvihujících osvěžení, získání nových poznatků, jež podporují lásku k vlasti, objevení přírodního bohatství, také příležitosti občerstvení, dále také upoutávky a reklamy na tato místa.

Historické bohatství vyzdvihuje průvodce Z Prahy do svatojánských proudů, když výletníky na Zbraslavi uvádí slovy:

„Dospěli jsme na Zbraslav, památný, starobylý královský městec, kde jest nám za příčinou jeho slavné minulosti o něco déle se pozdržeti.“¹²⁸ Následuje popis zbraslavské historie od dob Přemysla Otakara II., přičemž se důraz klade na období klášterní slávy i úpadku; dále tento průvodce upozorňuje na uspořádání městečka a jeho polohu u nábřeží, zmiňuje pěkný zámecký park. Společně s tímto průvodcem návštěvník rovněž zavítá na pravý břeh proti Zbraslavi, kde *„prostírá se půvabná, romantická Závist, jedno z nejoblíbenějších míst v okolí pražském“*,¹²⁹ kde se opět lze setkat s dalšími pamětihodnostmi a výletník může navštívit pomník básníku Vítězslavu Hádkovi, *„jenž každého léta rád na Závisti prodlévat.“¹³⁰* Návštěva pokračuje setkáním s památníkem přírodovědce Nickerleho, který zde zemřel na o něco výše položené skále, kde si je nyní také možno odpočinout. Ti, kdo baží po archeologických pokladech, mohou být nasyceni na vrchu Hradiště, který se nachází nad Závistí. Na závěr již tento průvodce doporučuje občerstvení v místním hostinci pokračování v objevování krásné krajiny dále proti proudu Vltavy při cestě parníkem.

Zbraslavsko - Průvodce Středovltavím, jenž *„má účelem nejen podporovati jak domácí turistiku spojovanou s rekreací (osvěžením) tělesnou i duševní, ale rozšiřovati též znalosti: krás přírodních, památností dějinných i připomínati význam a důležitost kraje*

¹²⁷ Em. Neumann, Pamětihodnosti Zbraslavě, knihtiskárna a nakladatelství E. A. J. Vondruška ve Zbraslavi 1926, s. 25

¹²⁸ Z Prahy do svatojánských proudů, s. 33

¹²⁹ cd. s. 45

¹³⁰ cd. s. 45

*pvltavského“;*¹³¹ turistiku považuje rovněž za projev lásky k vlasti a možnost výletního osvěžení pro obyvatele velkoměsta.¹³² Uvádí mnoho popisů zajímavostí kraje v okolí Zbraslavi z geologického hlediska, u samotné Zbraslavi rovněž připojuje popis bohaté historie místa – obzvláště kláštera a pozdějšího zámku, upozorňuje na pobyt významných osobností (M. Tyrš, V. Hálek), výskyt památníků či zmiňuje Havlín se starobylým kostelem. U Zbraslavi je možné také obdivovat přírodní úkazy vrásnění břidlic. Výletníkům „*možno pohodlně do krásného okolí podnikati četné vycházky*“¹³³ do okolí dle značení, či mohou využít autobusového spojení. Lze se také vypravit do vltavského údolí, „*jež z obou stran mezi skalními stráněmi počíná se vinouti.*“¹³⁴ Při procházce na pravém břehu lze potkat sanoviště kánoistů a trampů+ na levém břehu se pohybujeme v „*kraji příznivě přírodou obdařeném*“,¹³⁵ kde se od roku 1925 nachází Ozdravovna pro pracující dorost. Na procházce je návštěvník doprovázen bohatou faunou a flórou například na slepém rameni Berounky, neboť „*vlastně vstupuje teprve do neporušené dosud přírody českého venkova.*“¹³⁶

Občerstvení, zábava. V materiálu Pamětihodnosti Zbraslavě s průvodcem se kromě popisu historie obzvláště zámecké¹³⁷ soustředí turista na osvěžení v místních hostincích, jejich výčet je tu uveden.

*„V prostředí města nalézá se renomovaný restaurant Brabec „u Procházků“ v Palackého třídě; s výtečnou kuchyní, chvalně proslulým Prazdrojem i Staropramenem; má též nově zařízené hostinské pokoje. Vzorná obsluha, velká stinná zahrada. ...“*¹³⁸

Inzerce dále zahrnuje hostinec u Vejvodů (Ochotnické divadlo, kino Sokola, společenské události), pokoje v hotelu Ritz, Petráškovice hospodu, hostinec u Kotvy a přímo na náměstí hostinec Start. Na nábřeží se bylo lze občerstvit například v hostinci A. Cicvářka; na Závisti je zmíněn hotel Chlad či „*zahradní výletní hostinec u přístavu*“¹³⁹ Vlčkova restaurace.

Sportovní aktivity a Zbraslav: Na Zbraslav se pořádaly již zmíněné výlety,¹⁴⁰ Sokol uspořádal výlet v roce svého založení na Závist u Zbraslavi, kde se uskutečnily tělovýchovné hry pro zhruba osm set Pražanů. Zbraslav byla také díky vltavskému toku místem vodních sportů, a vzhledem k tomu, že „*veslování konce 19. století v sobě stále ještě neslo prvky vodní*

---

¹³¹ HANSL, F., Smíchovsko, Zbraslavsko, Na Smíchově: F. Hansl, 1899, str. 5

¹³² cd. s. 5

¹³³ cd. s. 40

¹³⁴ cd. s. 41

¹³⁵ cd. s. 41

¹³⁶ cd. s. 42

¹³⁷ Detailní práci týkající se dějin zbraslavského zámku představuje dílo Zdeňky Nyplové v počátku 30. let – Zámek Zbraslav.

¹³⁸ Neumann, Pamětihodnosti Zbraslavě, s. 23

¹³⁹ cd. s. 24

¹⁴⁰ Ilustrovat to lze částí inzerátu Obrázkového propagačního místopisu „Zbraslavsko“: „Z okresů poblíž Velké Prahy vykazuje Zbraslavsko nejvíce lesů i vod, čímž získává vzrůstající obliby, co vyhledávané letoviště. Výborně dopravní spojení všeho druhu umožňuje rekreaci nejširším vrstvám Pražanů. Též po stránce krás přírodních a památek historických jest okres zbraslavský tak zajímavý, že by nemělo býti Pražana, který by jej všestranně nepoznal.“

turistiky,¹⁴¹ o víkendech byla Zbraslav jednou ze zastávek veslařů na cestě z Prahy. Jiným vodním sportem je kanoistika, závody v tomto sportu, které se začaly spolu se zakládáním kanoistických klubů ve dvacátých letech pořádat, měly své trasy také přes Zbraslav- viz závod Svatojánské proudy – Zbraslav - Praha. Zbraslav byla také společně s Jílovištěm nejčastějším místem výletů pražských cyklistů.

Vodním sportům se bylo možné věnovat obzvláště v říčních lázních, kterým je společně s dalšími sportovními aktivitami dějícími se převážně v rámci spolků věnována část viz níže.

Letní byty. Město poskytovalo možnost pobývat zde delší dobu na letním bytě, jak dokládá četná inzerce např. V Národní politice či Národních listech, která se vyskytuje od sedmdesátých let 19. století až po 30. léta 20. století.

Letní byty byly nabízeny např. v rámci restaurací:

„Letní byty na Zbraslavi. Pěkné, světlé pokoje na sluneční straně s nábytkem k pronajmutí jsou v restauraci 'u Procházků'.“¹⁴²

hotelů:

„Letní byty úplně a moderně zařízené se vším příslušenstvím i posluhou v knížecím arcibiskupském letním hotelu na Závisti u Zbraslavi za velmi mírné ceny pro saisonu 1895 k zadání. Bližší z ochoty sdělí p. J. Procházka, Stavitel v Praze, 115, II. Spojení parolodí, od září vlakem (stanice bude v místě) a tel. Spojení s Prahou se zařizuje.“¹⁴³

ve vilách:

„Letní byt ve vile na nábřeží, s venkovní stinnou zahradou....“¹⁴⁴

Pronájem zprostředkoval např. Spolek pro povznesení návštěvy Zbraslavi a okolí na Zbraslavi, který zprostředkoval také např. Ubytování v době slavností:

„Pro dny slavností volné byty na Zbraslavi u Prahy v následujících hotelích, kde možno též levně se stravovati - „ U Procházků“, „Nová hospoda“, „U Kotvy“, „Velká hospoda“ a „Zalužanka“ na Závisti. Ceny nízké, spojení parníkem (zpáteční lístek 80 hal.... Zprostředkuje zdarma spolek pro povznesení návštěvy Zbraslavi a okolí.“¹⁴⁵

---

¹⁴¹ MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010, str. 200

¹⁴² Národní listy, 14.5. 1905, č. Ročníku: 23, str. 14

¹⁴³ Národní listy, , 3.4. 1895, č. r. 92, str. 7

¹⁴⁴ Národní listy, 15.4.1917, č. Ročníku str. 57, str. 10

¹⁴⁵ Národní listy, 25.6. 1912, , č. r. 52, str, 7

3.9 Společenský život¹⁴⁶ na Zbraslavi

Na Zbraslavi se ve druhé polovině 19. století začaly zakládat spolky rozmanitého zaměření, které se doplňovaly a přetvářely, a zejména na začátku 20. století se objevovaly spolky další, např. sportovní. Vytvořily společenskou základnu, která byla v prostředí ovládaném německy mluvící vrchností novým zjevem a která vytvořila prostředí, ve kterém se obyvatelé mohli i nově identifikovat a aktivně se podílet na dění. Vytvoření stabilnější společenské základny potvrzuje také fakt, že spolky se navzájem podporovaly, svojí činností se doplňovaly,¹⁴⁷ pořádaly soutěže, společenské akce. Rozkvět spolků měl svůj předobraz v pražském společenském dění, a protože za těmito aktivitami stála většinou nějaká osobnost,¹⁴⁸ i na Zbraslavi figurovaly v počátcích spolkového dění kromě vlastenecky smýšlejících občanů (nebo společně s nimi) v nově ustaveném okresním městě také někteří průkopníci pražského společenského dění.

Činnost spolků byla umožněna uvolněním společenského života společně se změnou zákona o spolcích, spojena s řadou „*vlastenecky zanícených mužů, kteří staví se v čelo probuzeneckého hnutí*“¹⁴⁹ a inspirována a ovlivněna rázem spolkového dění v Praze, určeným vlivnými osobnostmi. Ačkoli tedy „*v nedaleké Praze vzniká celá řada nových kulturních spolků...*“¹⁵⁰ a osobnosti pražského spolkového světa působí na zbraslavské dění přímo, neboť „*celá řada významných osob veřejného i kulturního života pražského zvolila si staroslavnou Zbraslav za místo svého dočasného nebo trvalého pobytu*“,¹⁵¹ je vývoj zbraslavského společenského života v podobě spolkového života přerušen v šedesátých letech válečným děním a posléze ničivou povodní na začátku sedmdesátých let.

Poté je spolkový život obnoven, ale iniciativa již také více vychází z řad zbraslavských občanů.¹⁵² Osobnosti, které jsou zmíněny výše, dále hrály v činnostech spolků roli a spolky se k nim ve své činnosti vztahovaly a odkazovaly.¹⁵³ Již zmíněný poměrně stabilní stav kulturního zbraslavského dění, o kterém jsme mohli zpočátku říci, že byl odchován vyzrálejší inspirativním pražským děním, se tedy stal prostředím disponujícím kvalitním zázeminím, které, pokud vybereme např. z divadelního soudku, měl možnost nabídnout škálu své činnosti, která zahrnovala i repertoár představení, která zpětně lákala a možná i inspirovala aktéry pražské spolkové scény. Probuzené vlastenecké a národní cítění vytvořilo

---

¹⁴⁶ Společenský život zahrnuje dle M. Lenderové i návštěvy apod.; věnuji se ovšem spolkům jakožto nové formě a progresivní formě společenského života.

¹⁴⁷ Například divadelní spolek uspořádal představení ku příležitosti zahájení činnosti hasičského spolku.

¹⁴⁸ Příkladem budiž z oblasti sportu průkopník různých sportovních aktivit a později zakladatel sportovních klubů Josef Rössler- Ořovský či spoluzakladatel tělovýchovného hnutí Sokol Miroslav Tyrš.

¹⁴⁹ Grosmann, B., Dobrovický, B., Nyplová, Z., *Osmdesát let českého ochotnického divadla ve Zbraslavi 1857-1937*, Ve Zbraslavi: Družstvo divadelních ochotníků, 1937, str. ????

¹⁵⁰ *Osmdesát let českého ochotnického divadla ve Zbraslavi 1857- 1937*, Družstvo divadelních ochotníků ve Zbraslavi, 1937, str. 20

¹⁵¹ c.d. výše, str. 7

¹⁵² Viz vývoj divadelního spolku v sedmdesátých letech.

¹⁵³ To lze ilustrovat uspořádáním divadelního představení na počest výročí narozenin básníka Hálek či odhalení pamětní desky, kde opět již zmíněný básník žil.

paralelní spolkovou základnu, která stála za to, aby zde byly hostovány jiné spolky, pořádaly soutěže, či se jednoduše navštěvovala představení nebo se na nich spolupodílelo.¹⁵⁴ Původně městská kultura se tak vlastně přenesla do venkovského prostředí, kde se zakořenila a vytvořila specifické zázemí, které nabízelo čerstvou krev do spolkových řad a navíc přírodní kulisu, která v průmyslové Praze chyběla. Proto můžeme vývoj označit jako reciproční, pražská (městská) inspirace se otiskla do venkovské Zbraslavi a jejích probouzejících se vlastenecky smýšlejících řad občanů a tím vytvořila prostředí, které zase mělo co nabídnout obyvatelům Prahy, kteří tu pak i trávili volný čas a posléze se usazovali a dotvářeli tak charakter výletního místa.

Ke společenskému životu v rámci spolků patřily nejrůznější bály - např. sokolské šibřinky či zástěrkové zábavy. Dále se zde pořádaly jarmarky, výstavy – např. krajská hospodářská výstava celého středočeského kraje v roce 1871.

3.9.1 Spolky

Souborná práce učitelstva Smíchovsko, Zbraslavsko z roku 1899 uvádí, že na Zbraslavsku „jest 13 spolků vzájemně se podporujících, 7 spolků dobročinných, 2 spolky čtenářské, 5 spolků dělnických vzdělávacích, 3 jednoty ochotnické, spolek zpěvácký, spolek sportovní (velocipedistický), spolek výherní a 7 spolků okrašlovacích...“.¹⁵⁵ Tato práce uvádí celkový stav spolků v okrese 87, v samotném okresním městě zde najdeme uvedeny spolek vysloužilců, hasičský spolek hasičská župa Zbraslavská Kazín (vedená jako dobrovolný spolek),¹⁵⁶ tělocvičný spolek Sokol, další družstvo pro vystavění tělocvičny zbraslavskému Sokolu, oba politické spolky „Trojan“ a Katolicko-politický spolek vikariátního okresu Zbraslavského, divadelní spolek Hálek, Zpěvácký spolek Slavník.

Ochotnické divadlo. Poměrně velkou tradici má na Zbraslavi ochotnické divadlo, které bylo pro vývoj městečka zásadní i z toho důvodu, že vytvořilo vlasteneckou základnu a znamenalo také příchod významných osobností divadelního světa, které se na Zbraslavi trvale usídlili.

Počátky vlastenecky podbarvených aktivit, které vedly k divadelnímu ochotnickému působení, nebyly na Zbraslavi zpočátku jednoduché. Patrný byl jistě vliv pražské ochotnické scény – Jaroslav Švehla ve statí Divadlo na Zbraslavi zmiňuje oznámení z časopisu Květu ze 7. října 1841: „... výborní ochotníci z blízké Prahy sehráli 19. a 28. září na Zbraslavi dvoje divadelní představení v národním jazyce a vzbudili v nás tu sladkou touhu, aby možné bylo častěji takovou zábavou pookřáti.“¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ „Dne 28. července 1844 (tedy již v raných, tentokrát divadelních, počátcích - pozn. autora) přijela na Závist velká společnost literátů a umělců z Prahy, která se zúčastnila odpoledního představení 'Všichni se hašteří' a 'Tři otcové najednou', buď jako herci nebo jako diváci. Večer se vracela lodí do Prahy, za horoucího zpěvu písně Kde domov můj, jež se zrodila před deseti lety v Tylově a Škroupově Fildovačce.“ in Hofmeisterová, B. A kol., ZBRASLAV, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1976, str. 65

¹⁵⁵ HANSL, F., SMÍCHOVSKO A ZBRASLAVSKO, Na Smíchově, 1899, str. 612

¹⁵⁶ Práce uvádí, že ochranné hasičské sbory vznikaly hlavně po roce 1884, kdy byla uzákoněna povinnost pojišťoven přispívat k hasičským účelům. In c.d., str. 613

¹⁵⁷ sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977, str. 65

První pokusy o ustanovení spolku byly ve znamení zápolení s německou vrchností, ale také ve znamení podpory Jana Kašky, zbraslavského rodáka. Kaška se vyučil krejčovně, aby následovně svou snahou o sebevzdělání a tím, že se přestěhoval na Malou stranu za prací, získával vlastenecké zapálení setkáváním se s pražskou vlasteneckou scénou a především s divadlem. Poté, co alternoval jako náhradník postavu v jedné hře, divadlu se věnoval dále, jako herec v pražských divadlech a později i jako host na Zbraslavi, jako finanční podporovatel, šéf garderoby. Když navštívil své rodiště, podporoval místní ochotnické snahy, až „*slova i činy jeho padly na dobrou půdu a v roce 1857 sestaven kroužek ochotníků, kteří pak sehráli řadu českých her*“.¹⁵⁸ Kaška ochotníkům pomáhal již například při představení, které se odehrálo 6. ledna 1848, kdy si v Tylově hře Paní Marjánka – Matka pluku zahrál rovněž sám autor společně se svojí ženou. Kaška opatřil líčidla a vypůjčil kostýmy z Prahy. Styk pražského divadelního světa se zbraslavskými ochotníky byl poměrně hojný. Například v letech 1841 – 1848 nebyl podíl pražských herců na představeních na Zbraslavi ničím neobvyklým.¹⁵⁹ Jindy se na Zbraslav vypravili na výlet vynikající herci tehdejší doby (Kolář, Šimanovský atd.) a recitovali zde na palouku v lese scény z Fričovy tragédie.

První hry byly německé i české, hrané v rámci ochotnického divadla, kteroužto myšlenku se rozhodl zrealizovat vzdělaný průkopnický spolumajitel tehdejšího cukrovaru Antonín Richter ml., který také podpořil vrchního Hrdličku se sepsáním žádosti o možnost uspořádat představení- německé a české - se záměrem použít výtěžek na dobročinné účely. „*Vrchní sám se přimlouval a doporučoval, aby povolení bylo uděleno, neboť městečko je již tak pokročilé, že si může podobný podnik dovoliti a pak- zúčastní se v něm jen členové místních spořádaných rodin.*“¹⁶⁰ S diváky se počítalo také s úředníky z blízkých průmyslových závodů. V roce 1844 bylo uděleno povolení předvést divadelní představení ve prospěch chudých. Představení, jedno české a jedno německé, se konala v sále cukrovaru. V roce 1847 aktivity pokračují s novým pořadatelem, domácím učitelem úřednických dětí F. Hauserem, který žádost zdůvodňuje opět dobročinným účelem, tentokrát ne na založení chudinského ústavu, ale na založení dětské opatrovny. Žádosti je vyhověno, šest německých a šest českých her (mezi nimiž jsou např. Hry od Klicpery či Tyla) v podání herců různých profesí od učitele po dceru kupce se zrealizovalo v sále v Kotvě, v hospodě blízko cukrovaru. Zbytek výtěžku byl po odečtení nákladů na rekvizity, kostýmy a sál věnován městu, takže opatrovna

---

¹⁵⁸ Osmdesát let českého ochotnického divadla ve Zbraslavi 1857- 1937, Družstvo divadelních ochotníků ve Zbraslavi, 1937, str. 9

¹⁵⁹ sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977, str. 66

¹⁶⁰ Osmdesát let českého ochotnického divadla ve Zbraslavi 1857- 1937, Družstvo divadelních ochotníků ve Zbraslavi, 1937, str. 10

postavena nebyla. „*Ochotnické divadlo zbraslavské splnilo svoje poslání, vzbudilo v lidu národní cítění a pomohlo jej připravit na vytouženou svobodu.*“¹⁶¹

Za již zmíněné Kaškovy podpory se v roce 1857 ustavil spolek divadelních ochotníků, který v rozmezí let 1857- 1865 zrealizoval 24 her. Herce vedl vlastenec František Stejskal. Většinou se hrálo u pana Antonína Bolardta nebo v pivovaře, výtěžek byl opět věnován na dobročinné účely. U příležitosti nového okresního zastupitelstva je hrána hra Přítel v nouzi pod vedením Liehmana. Divadelní dění je přerušeno válkou a povodněmi až do roku 1875, kdy se opět utvořil kroužek divadelních ochotníků účinkujících na jevišti v zámku.

Řádný spolek s názvem Družstvo divadelních ochotníků Hálek se utvořil v roce 1882. Spolek během svého dvacetiletého působení odehrál 244 her. V repertoáru se objevilo více českých her než tomu bylo v době prvních ochotnických pokusů. Hrála se představení předních českých/prazských vlastenců - Tyla, Vrchlického, či autorská představení předseďů spolku. Předsedou nového spolku se stal Josef Liehman, režisérem Hubatka. Činnost spolku je zahájena představením Svědomí, hraje se na novém jevišti u Kotvy (od roku 1883 bylo jeviště na zahradě hostince u Kotvy, zahájeno Tylovou hrou Strakonický dudák „*za režie horlivého a obětavého ochotníka Vojtěcha Schmatta, který stal se na dlouhou řadu let duchovním vůdcem našeho divadla*“)¹⁶² od roku 1892 v sále u Vejvodů (tamní činnost zahájena Vrchlického Exulanty).

V roce 1890 se spolek přeměnil na Divadelní, literární a pěveckou jednotu Hálek. Vedení však prostředky používá spíše na podporu literárního spolku, takže divadelní chátará, až je v roce 1900 jeho činnost zastavena. Činnost samostatného spolku je obnovena v roce 1901, v roce 1903 je ustaveno Družstvo divadelních ochotníků. Divadelníky řídí od roku 1903 do roku 1914 Sobotka. Pořádaly se slavnosti se soutěží představení, hostovaly se pražské spolky, pořádala se představení k příležitosti výročí založení Sokola, k výročí narození významných osobností pobývajících na Zbraslavi, představení k výročí položení základního kamene Národního divadla. Po válce jsou získané prostředky používány k hmotné pomoci. Spolek byl kromě bohaté činnosti na domácí půdě aktivní i mimo Zbraslav, když vyjížděl do hostujících divadel. Členové spolku v třicátých letech 20. století shrnují hovoří o významu spolku, který přinášel potěšení a byl pomocí.

Sportovní spolky. Kromě Sokola fungoval na Zbraslavi také velocipedistický spolek, fotbalový klub, hokejový klub, Lázeňský klub Zbraslav, který se zaměřoval na tenis, na Vltavě se dařilo vodní sportům a také slavným říčním lázním.

Sokol byl založen jako tělocvičná jednota 16. února roku 1862 v Praze a svou činnost zahájil výlety, hned druhý výlet se uskutečnil na Zbraslavi, kde byli výletníci uvítáni místním pěveckým sborem Slavník. Po těžkostech s místní vrchností se podařilo na Zbraslavi spolek založit, a to až 8.7.1887 a jeho založení ovlivnil asi sám Tyrš, který na Zbraslavi trávil čas na letním bytě v domě na nábřeží - „*pobyť zakladatele Sokolstva působil na mladší generaci*

---

¹⁶¹ c.d. Str. 14+ „Pro zdůraznění opravdové ochoty a nadšení několika členů je nutno uvést skutečnost, že tento dramatický odbor připravil v lesíku na jih od Zbraslavi krásné divadlo v přírodě, které v roce 1949 zahájilo hrou Naši furianti. Toto první úspěšné představení v přírodě přijala veřejnost s velkým povděkem, neboť tím byla korunována ušlechtilá ochotnická idea.“ In komunis, s. 72

¹⁶² c.d., s. 22

našeho města, která snažila se o to, aby i v našem městě, po příkladu jiných, založena byla tělocvičná jednota Sokol, tím víc, že Dr. Miroslav Tyrš, v rozhovorech s občany zbraslavskými pobádal ku založení jednoty, nebo alespoň za přeměnu stávajícího již Sboru dobrovolných hasičů v jednotu hasičsko-tělocvičnou.“¹⁶³ Nejprve se cvičilo ve Velké hospodě a ve školní budově, později, od roku 1892 v nové hospodě u Václava Vejvody. První veřejné cvičení se uskutečnilo roku 1899. Po problémech s prostorem pro cvičení, „neboť častějším dojížděním divadelních společností do našeho města bylo ohrožováno pravidelné cvičení členstva,“¹⁶⁴ byl v roce 1893 ustaven sbor pro postavení tělocvičny. Pozemek pro postavení tělocvičny získal spolek v roce 1924. Stavba tělocvičny byla zrealizována dle návrhu architekta Františka Kavalíra až v roce 1930. Spolek disponoval raritním praporem s náboženským symbolem, na jehož obnovu uspořádal sbírku roku 1893 nově založený ženský odbor Sokola. Členové Sokola se během první světové války účastnili odboje, a to i zahraničního, a poválečné osvobození od habsburské nadvlády pateticky oslavovali manifestací na náměstí. Pro ilustraci počtu sokolských členů je možné uvést 161 zapsaných mužů v roce 1887, 142 v roce 1899, 12 v roce 1916 (válečná doba), a 694 v roce 1922. Sokol pořádal slety, výlety, plesy zvané šibřinkové slavnosti, vydával šibřinkové listy, kde nechyběl prostor pro anekdoty, veršované představení členů, zprávy z různých společenských akcí apod.

Fotbal. Fotbal získal na Zbraslavi místo založením fotbalového oddílu Slavoj v roce 1911 a hokej, nejprve jako bandy hokej - hokej s krátkými holemi - se na zamrzlém slepém rameni Krňova začal hrát v roce 1913. V roce 1921 se přešlo k sehrání hokejových zápasů již kanadského ledního hokeje. Jednalo se o úspěšný tým, který sehrával zápasy s předními pražskými sportovními kluby, ve výroční zprávě k oslavám 50. výročí sportovního klubu se jako jeden z prvních velkých úspěchů uvádí vyhraný zápas nad A.C. Spartou. V roce 1928 se S.K. Zbraslav stal mistrem v rámci pořádaného prvního mistrovství českého venkova. Věhlas zbraslavského hokeje lze ilustrovat slovy reprezentanta Oldřicha Hurycha: „Slyším-li Plzeň, vybaví se mi pivo, slyším-li Zbraslav, vybaví se mi hokej.“¹⁶⁵ Členy hokejového zbraslavského mužstva byl např. také architekt Bohumil Steigenhöfer, který se účastnil olympijských her, mistrovství Evropy a světa. Fotbalisté a hokejisté se spojili v jeden spolek v roce 1927.

Závod Zbraslav-Jíloviště. I moderní sportovní aktivity našly na Zbraslavi své místo a roku 1908 se zde odstartoval první závod Zbraslav-Jíloviště, který startoval na zbraslavském náměstí u restaurace Na Růžku. Pražané vlastníci motorová vozidla dorazily na závodní trasu vedoucí 5,5 km na kopec Cukrák před obcí Jíloviště v počtu 17 motocyklů a 16 automobilů. V prvním závodě zvítězil Otta Hieronymus s vozem značky Laurin a Klement. Kromě českých jezdců jako je např. Eliška Junková či Jiří Knapp startovali na dráze tohoto závodu i zahraniční závodníci.

---

¹⁶³ Snopek, J., 60 let tělocvičné jednoty Sokol, Zbraslav, 1887- 1957, str. 6

¹⁶⁴ BOLARDT, A. a kol., 50 let ledního hokeje ve Zbraslavi, Zbraslav, 1963, str. 38

¹⁶⁵ BOLARDT, A. a kol., 50 let ledního hokeje ve Zbraslavi, Zbraslav, 1963, str. 40

„První vlastníci automobilů a motocyklů se pochopitelně rekrutovali z nejvyšších společenských vrstev velkých měst, kteří nejen záhy rozpoznali praktické výhody cestování motorovými prostředky, ale nezřídka také holdovali módním rozmarům života, k nimž určitě patřilo i motorové povyražení ve volném čase. A jde-li o centrum společenského dění v Čechách- Prahu, pokud někdo chtěl předvést schopnosti svého vozu nebo motocyklu, obvykle tak činil v prudkých stoupáních nad oblíbeným rekreačním centrem, kterým tenkrát byl městys Zbraslav.“¹⁶⁶

Část říšské silnice z Prahy do Dobříše už předtím sloužila jako neoficiální zkoušečka strojů; závod vymezen vzdáleností 11 km a 200 m od Prahy- tam byl start- zbraslavské náměstí; 16 km 800 m od Prahy – to bylo poblíž Jíloviště- proto závod Zbraslav- Jíloviště. Na trati bylo lze sledovat i tréninkové jízdy, jednalo se o zajímavou podívanou, bylo možné sledovat umění řidičů.

Společenskou vážnost akci dodala účast všech hlavních představitelů mocnářství sídlících v Praze , zejména osobní přítomnost arcivévodky Karla Františka Josefa, pozdějšího posledního císaře rakouského, který se dostavil i se svým průvodem.¹⁶⁷

Plavání. Plavání a vodní rekreaci bylo možné věnovat se v říčních lázních, které pod vedením plavčíka Antonína Šůry byly provozovány nejprve na levém vltavském břehu, ale byly pojízdné, takže nebylo problémem přeplout s nimi na druhou stranu řeky. Původně se nacházely v místě mostu přes řeku na protilehlou Závist, později se pobřežní, stálé lázně vytvořily na druhém břehu řeky. Antonín Šůra sám byl z plavčické a námořnické rodiny, a asi nebudeme daleko od pravdy, uvidíme-li v něm předobraz plavčíka Důry z Vančurova Rozmarného léta. V létě se tu pravidelně objevovali Vladislav Vančura, Saša Rašilov, Jindřich Plachta, Theodor Pištěk a další. Ke zrušení lázní přispělo nejprve zrušení levobřežních pojízdných lázní v důsledku zvyšující se lodní dopravy a později ochlazení vody v důsledku naplnění slapského jezera.

Hasičská župa Kazín. „*Před založením Sokola pracoval již na Zbraslavi 8 let Sbor dobrovolných hasičů, jehož stanovy byly schváleny 19. května 1879, když se už předtím hrstka nadšenců scházela a také ji za tuto nepovolenou činnost někdo udal.*“¹⁶⁸ Vzhledem k tomu, že členové sboru měli oprávnění nosit uniformu,¹⁶⁹ byli přizvááni na slavnosti, pohřby, církevní akce. Sbor poprvé zasáhl při požáru u Kotvy a hasiči se vypravili i k požáru Národního divadla v 1881 – zastavili se však u Lahovic, neboť požár se podařilo zastavit dříve. Rok 1897 se nesl ve znamení nové ruční stříkačky, která musela být dopravena koňmo.

---

¹⁶⁶ Závod do vrchu: Zbraslav Jíloviště, Karel Řepa, Praha : GT Club - Karel Řepa, 2008, str. 13

¹⁶⁷ Závod do vrchu: Zbraslav Jíloviště, Karel Řepa, Praha : GT Club - Karel Řepa, 2008, str. 14

¹⁶⁸ PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995, str. 113

¹⁶⁹ Prestižnost uniformy dokládá fakt, že povolení k jejímu nošení bylo udělováno po osmnácti letech.

Okrašlovací spolek. Výrazem snahy pečovat o prostředí městečka jako celku, učinit malebnější prostředí je založení okrašlovacího spolku v roce 1884. Spolek pro okrašlování města a okolí tak jistě v rámci svých činností uvažoval o zvelebení turistického letoviska a také pečoval o přírodu, neboť právě malebné přírodní prostředí bylo velké lákadlo návštěvníků. Lze tedy říci, že Zbraslav disponovala jak přírodní kapacitou, jinými slovy jistě se zde nacházela zeleň a nezastavěné plochy, o které bylo možno pečovat a zároveň je přetvářet, dotvářet či zpřístupňovat, tak disponovala lidským potenciálem.¹⁷⁰ Dotvářelo se tak město, které ztrácelo svůj průmyslový charakter, který Zbraslav měla ještě v druhé polovině století, nacházelo novou funkci a proměňovalo se tak ucelenější vzezření výletního letoviska.¹⁷¹

Během první světové války spolek činnost oslabil, plně obnovil své aktivity v roce 1926. Spolek přestal fungovat v roce 1951. Spolek vystavěl chamotový chodník na východní straně náměstí, v roce 1888 vystavěl nový chamotový chodník pod Havlínem. Z fondu pivního krejcaru vznikl knížecí lesík pod Havlínem. Dále spolek upravil Belveder (cesty a schůdky, vyčistil studánku) a kaštanovou alej na nábřeží. Počínem okrašlovacího spolku bylo také vytvoření cest na Havlín poblíž Karlova stánku a zbudování schodů z ulice V Vančury směrem k Havlínu. Spolek zrealizované stavby nejen provedl, ale také se staral o jejich údržbu.

Členové spolku se také podíleli na realizaci dalších staveb, které dotvořily prostor městečka, a to konkrétně na vytažení kamene a zbudování pomníku obětem první světové války a výstavbu pomníku Jana Husa.

Na Zbraslavi dále fungoval například Krejcarový spolek ve škole, Občanská beseda vznikající v roce 1871; spousta dalších spolků vznikala za 1. republiky – studentský...

Další organizace, instituce.

Kromě spolků, které se týkaly společenského, ochotnického života, se objevily další organizace, jež ačkoli nejsou uvedeny společně s předcházejícími spolky, významně zasahovaly do života města. Souborná práce Smíchovsko, Zbraslavsko například uvádí pro Zbraslav místní odbor Ústřední Matice školské.

Okresní hospodářské záložny vznikají díky zákonu z roku 1882 z již nedostatečných kontribučních peněžních fondů, jež vznikaly v roce 1863 po zrušení obilních sýpek. Tento finanční ústav ve Zbraslavi začal přijímat peněžní vklady v roce 1886.

Pro rozvoj města bylo zásadní založení Spořitelního a záložního ústavu ve Zbraslavi v roce 1899, který poskytováním levného úvěru přispěl ke stavebnímu rozvoji města. Díky činnosti této organizace se na Zbraslavi postavila měšťanská škola, vodovod, kanalizace.

---

¹⁷⁰ Činnosti spolku byly financovány pouze z příspěvků a za omezené finanční pomoci obce.

¹⁷¹ Sály bývalého konventu přestavuje Cyril Bartoň z Dobenína v zámecké sídlo, jež na průčelí nese nápis „L.P. 1912 - 1925 průmyslník Cyril Bartoň- Dobenína obnovil, co průmysl... zničil.“, což odpovídá jednak obecné snaze o zkrášlení o jiné funkci města, jednak o potřebě reprezentativního sídla, které průmyslníka nereprezentuje výrobou, leč estetickou a architektonicky hodnotnou budovou; pivovar byl naopak opraven a rozšířen, což výletnímu místu prospělo.

Dle souborné práce Smíchovsko Zbraslavsko si lze udělat představu o institucích, které se na území celého smíchovského hejtmantství nacházely, a které z nich přímo na Zbraslavi. Péči o zdravotnictví vykonávají lékaři okresní a obvodní, na Zbraslavi je obvodní lékař a lékárna. Nemocnice na Zbraslavi není.

Tvrzení, že „*péče o schudlé, sestárlé, nemoci sklíčené občany a chudé vůbec nabývá čím dále, tím více příznivců*“¹⁷² se potvrzuje i na Zbraslavi, která disponuje nadací zřízenou za těmito účely. Od roku 1876 je na Zbraslavi městský chudobinec. Přípravy ke stavbě nemocnice byly v 1883 pro nedostatek financí a rovněž pro odpor občanů, neboť město „by ve své živnosti značnou újmu trpěti muselo, kdyby Pražané své výletní byty pro blízkost nemocnice jinde vyhledávati museli.“¹⁷³

Péčí o zbraslavské hosty byl pověřen Lázeňský klub na Zbraslavi:

*„Tit. Městské radě ve Zbraslavi. Podepsaný Lázeňský klub ve Zbraslavi vedle svého nejvlastnějšího úkolu, ujal se též všeobecné péče o zájmy letních hostů zbraslavských, kteří jsou důležitou, rok od roku vzrůstající složkou občanstva města Zbraslavi a zajisté přispívají svojí spotřebou podstatně k hospodářskému rozkvětu města a ku blahobytu usedlého obyvatelstva.“*¹⁷⁴

Instituce politické správy zahrnují c.k. Okresní soud, , C.k. Notářství, obchodní živnostenské komory.

Poštovní úřad byl na Zbraslavi otevřen roku 1831, telegraf je zřízen na Zbraslavi roku 1877, přičemž „*pro pohodlí výletního obecnictva zařízena v době letní telegrafní stanice v Chuchli a na Závisti.*“¹⁷⁵

3.10 Významné osobnosti spojené se Zbraslaví

Hosté letních bytů. Zbraslav lákala svou malebností, možnostmi volnočasového vyžití a dobrou přístupností z hlavního města i některé významné osobnosti, které si ji oblíbili natolik, že tu začali trávit čas na letním bytě. V domě na nábřeží pobýval Miroslav Tyrš, který zde má i pamětní desku. Svým pobytem jistě přispěl k založení jednoty Sokola, k čemuž došlo oproti Praze s poměrným zpožděním. Tyrš byl nejen vůdčí postavou tělovýchovného hnutí, ale také profesorem estetiky na pražské univerzitě. Na letní byt na Zbraslav jezdil na přelomu 70. a 80. let 19. století. Inspiraci pro své aktivity (nejen sokolské) hledal v antice, což dokládá základní myšlenka jeho tělovýchovného hnutí – soulad těla i ducha.

---

¹⁷² HANSL, F., Smíchovsko, Zbraslavsko, Na Smíchově: F. Hansl, 1899, str. 606

¹⁷³ ŠILAUEROVÁ, E. Inventáře okresního archivu Praha- Západ, ONV Pj- 975/60-80x, Okresní zastupitelstvo Zbraslav 1865-1928, Praha 1960, str. 15

¹⁷⁴ ŠILAUEROVÁ, E. Inventáře okresního archivu Praha- Západ, ONV Pj- 975/60-80x, Okresní zastupitelstvo Zbraslav 1865-1928, Praha 1960, nečíslovaný dokument

¹⁷⁵ Smíchovsko zbraslavsko, str. 647

Další osobností, která si Zbraslav oblíbila, byl spisovatel a básník Vítězslav Hálek. Ten trávil letní dovolenou v domě na Závisti. „*Romantický kout nad řekou – stráž a náručí vlídných stavení, rozběhlých v zeleni – byl jeho velkou láskou a zdrojem inspirace. Čerpal tu látku ke svému nejznámějšímu lyrickému dílu V přírodě. Básně okouzlovaly na tehdejších recitačních večerech. Text mnohé z nich zaujal hudební skladatele svou zpěvností a lyrickou něhou do té míry, že je přetlumočili do říše tónů.*“¹⁷⁶ O Hálkovi je také známo, že si při svých procházkách podél Vltavy zapisoval mluvu vorařů, kterou posléze použil v povídkách z venkovského prostředí. Pomník na jeho oblíbeném místě na Zbraslavi dokládá, že byl uznávaným básníkem.

Skupiny a obyvatelé vil

Nakladatelé. Někteří z občasných výletníků či návštěvníků si Zbraslav natolik oblíbili, že se zde usídlili natrvalo, ačkoli se jejich hlavní pracovní činnost odehrávala v Praze, a na Zbraslavi se vystavěli reprezentativní vilové objekty. Do této skupiny patří také nakladatel Jan Otto, jehož rodina zde již od roku 1873 trávila čas v pronajatém domku na Závisti (společně s Vítězslavem Hálkem); sám Otto zde pobýval pouze během večerů, nedělí a svátečních dnů - potřeboval si odpočinout od své náročné společenské činnosti. Později si nechal vybudovat vlastní vilový objekt, jenž sloužil k bydlení i jako reprezentativní prostor. Otto byl významným nakladatelem – vydal Ottův slovník naučný a další rozsáhlé publikace – Čechy, zeměpisný atlas, Brehmův Život zvířat, zakládal časopisy – Zlatou Prahu, Světozor. Na Zbraslavi byl příznivcem ochotnického divadla, ochotnický spolek jej jmenoval svým čestným členem.

Dalším nakladatelem, který „*si oblíbil Závist, kde si koupil menší vilu, kterou rozšířil a nazval podle básně Svatopluka Čecha 'Ve stínu lípy'*“,¹⁷⁷ byl Josef Vilímek. Zde odpočíval se svou rodinou (měl 5 dcer).

Roku 1930 zakoupil vilu na Zbraslavi od architekta Nechvíle další nakladatel, Eduard Beaufort. Ten na jejím pozemku vysázel ovocné a okrasné stromy. Tento nakladatel jako první v Rakousku používal sázecí stroje Linotype s českou klávesnicí; vydával jak české klasiky jako například Němcovou, tak i moderní české autory – doktora Trnku.

Průmyslníci. Cyril Bartoň z Dobenína – rytíř, průmyslník z Náchodska kupuje v roce 1910 zbraslavské panství a přestavuje bývalý konvent do podoby vlastního, reprezentativního zámeckého sídla.

Ve vile naproti mostu přes Vltavu bydlel Dr. Vavřinec Svatek, jenž byl spoluvlastníkem smíchovské firmy Svatek a spol., která vlastnila První kvasírny a sklepy maltonových vín a továrnu farmaceutických preparátů; prosperující firma, jež zde vyráběla léčivá vína a další léčebné prostředky, měla na Zbraslavi své sídlo. Dr. Svatek si zde za první republiky pořídil vilu, kde několik let žil.

---

¹⁷⁶ sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977, str. 60

¹⁷⁷ c.d., 64

Spisovatelé. Na Zbraslavi bydlel v rodinném domku spisovatel Achille Gregor (1910 – 1998), který je autor například knihy humorných, anekdotických příběhů ze života Saši Rašilova „Zbraslavský Rebelais“. Jiným spisovatelem a rovněž scénáristou žijícím na Zbraslavi byl Karel Michal (1932 – 1984), známý například filmovým scénářem Bílá paní. Autor historických prací Em. Neumann (1866 – 1954) žil a působil na Zbraslavi. Je to vůdčí autor knihy Smíchovsko-Zbraslavsko i menší práce Pamětihodnosti Zbraslavě. Na Zbraslavi si postavil vilu pojmenovanou dle svého díla Venoušek a Stázička spisovatel Josef Skružný (1871 – 1948), jenž byl šéfredaktorem „Humoristických listů“, které vydával J. R. Vilímek.

Se zbraslavským životem je silně spojen Vladislav Vančura (1891 – 1942), lékař, spisovatel, režisér. Z pronajatých prostor na Zbraslavi se přestěhoval s manželkou do nové funkcionalistické vily, kde se oba rovněž věnovali své pracovní činnosti. Vančura zde napsal mnohá významná díla – např. Markéta Lazarová, Rozmarné léto, Tři řeky, Zvony mého kraje (poslední tři se přímo inspirovaly dějem zbraslavského života).

Hudebníci. Vilu na Zbraslavi měl i hudebník Roman Blahník (1897 – 1966). Byl autorem filmové hudby – například k filmu Cesta do hlubin študákovy duše. Jiným hudebníkem, autorem slavné písně Škoda lásky, který bydlel na zbraslavském náměstí, je Jaromír Vejvoda (1902 – 1988).

Výtvarníci. Na Zbraslavi bydleli také významní výtvarníci; více než 40 let zde bydlel Břetislav Dvořák (1918 – 1988), animátor studia Bratři v triku. Více než 50 let zde žil malíř a grafik J. Mahelka (1919 – 1990), který působil na výtvarné škole v Praze. Až do své smrti zde rovněž bydlel akademický malíř Stanislav Odvárko (1911 – 1985). Ve své tvorbě se mimo jiné věnoval povltavské krajině.

Divadelníci. Skutečnost, že Zbraslav byla opravdu oblíbeným místem hereckých osobností, dokládá pobývání četných hereckých osobností. Václav Neužil (*1921), bydlel před válkou 12 let na Zbraslavi, kde byl členem divadelního spolku, poté se stal hercem plzeňského divadla. Saša Rašilov (1891 – 1955) – člen Národního divadla si na Zbraslavi postavil vilu nazvanou Maminka, která se nachází v Záběhlicích. V této vile bydlel se svou rodinou až do smrti. Na Zbraslavi si zakoupila vilu i divadelní a filmová herečka Jiřina Štěpničková (1912 – 1985), jež ztvárnila některé role společně s místními divadelními ochotníky. Herec Národního divadla Karel Želenský (1865 – 1935) také bydlel na sklonku svého života na Zbraslavi. Spoluzakladatelka dramatického oddělení státní konzervatoře, autorka o společenském chování a oblíbená fejetonistka Marie Laudová-Hořicová (1869- 1931) žila po svém zranění na jevišti Národního divadla ve vile nesoucí název jedné z jejích populárních rolí Hippodamie.

Architekti. Autory zbraslavských vil se staly někteří významní architekti, jako např. Otakar Novotný (1880- 1959), žák slavného architekta Jana Kotěry(který se také stal autorem zbraslavské vily- postavené naproti zámku), který se stal stavitelem Ottovy vily- stavbu provedl v moderním duchu, ovšem již s prvky secese. Byl členem a dlouholetým předsedou Spolku výtvarných umělců Mánes, čestným členem svazu architektů ČSR.

Dalším Kotěrovým žákem působícím také na Zbraslavi se stal Jaromír Krejcar, jehož doménou byla hlavně pražská avantgardní architektura patřící k purismu a funkcionalismu- na Zbraslavi je autorem Vančurovy vily, jež je vhodnou představitelkou jeho tvorby.

Místním zbraslavským architektem byl Hynek Svoboda, jenž byl autorem např. i budovy Sokola.

Bohumil Steigenhöfer, zbraslavský rodák, hokejista a stavitel a architekt, žák architekta Krejcara. Zkušenosti, které architekt nasbíral při spolupráci na některých stavitelských projektech, využil při navrhování vlastního rodinného domu na Zbraslavi, jenž spadá do okruhu, ve kterém se autor pohyboval, do funkcionalismu.

DOPLNIT FOTKU

4 Závěr

Cílem této práce jsem si na začátku stanovila zachytit konkrétní vývoj Zbraslavi jako výletního letoviska Pražanů na přelomu 19. a 20. století. Ze studia vyplývá, že Zbraslav se stala prostorem **městským**. Z uvedení historie, z mapových zobrazení a z některých popisů vyplývá, že se venkovský charakter prostředí Zbraslavi (ještě v 2. polovině 19. století) proměnil v městský, charakterizovaný jiným typem budov, infrastrukturou institucí, sítí služeb. Zajímavé je sledovat porovnání tabulky č. 1 a tabulky č. 2- je možné paralelně sledovat rozvoj infrastruktur typických pro moderní městský prostor, který jistě neprobíhá ve stejnou dobu (Praha jako nositel městské kultury jimi disponuje dříve), např. osvětlení (navíc petrolejového) se Zbraslav dočkala až o 26 let později, vidíme souvislost a postupné přejímání znaků městského života. Sloučení přilehlých obcí proběhlo téměř současně (rozdíl dvou let). Přednesením rozvoje zastavěnosti a rozmístění budov jsem docílila alespoň povšechné představy o utvářeném městském prostoru, ačkoli jsem si vědoma, že mapky jsou schematické a rozhodně nezahrnují kompletní přehled budov. zajímavé je poloha vil- na mapce chybí vily na závistkém břehu nebo vily dále v Záběhlicích, jako např. vila Maminka- podařilo se mi alespoň zachytit vily nejslavnější a reprezentativní.

Vilové objekty, jež jsou dosud patrným pozůstatkem aktivit zejména Pražanů, vytvořily obzvlášť charakter Zbraslavi jako výletního, upraveného města. Na jejich výstavbě se podílely významní architekti tehdejší doby (souvislosti a pozadí výstavby vilových objektů jsem studovala v samostatné části), patřily významným osobnostem především kulturního života tehdejší doby a jednalo se o velmi osobité a originální stavby vyjadřující charakter ať již stavitele nebo architekta. Vily zahrnují bohaté spektrum reprezentantů stavebních stylů této doby, určené významně spolkem Devětsil. Jedná se o vily secesní, funkcionalistické, či vybočující z ostatní tvorby architekta, což je způsobeno zakázkou majitele. Převážně se jednalo o vily k trvalému obývání (na myslí mám ty zmíněné v textu), ačkoli se na Zbraslavi nacházely i vilové objekty na pronajmutí- viz inzerát z Národních listů. Celoroční pobyt ovšem neznamenal jako kupříkladu u nakladatele Otty celoroční pobývání hlavy rodiny- s rodinou zde nejprve trávil část roku (v pronajaté vile), posléze po výstavbě vlastní vily večery a část týdne. Např. V. Vančura a další osobnosti ze skupiny architektů vily plně obývali a věnovali se zde své profesi. Reprezentativní charakter sledovaných vil, jejich poměrně velká orientace na vnější zdobnost a zasazení ve velkorysém prostoru potvrzují charakteristiky o **střední třídě** uvedené v této práci. Osobnosti zastávající svobodná povolání, která s přeměnou společnosti v polovině 19. století ze stavovské na společnost občanskou dovršují vývoj střední třídy popsany N. Eliasem (vývoj, proměna a zesilování pozice měšťanstva), disponují prestiží, kterou získávají vlastní inovativností, jejich postavení souvisí s jejich veřejnou činností. K výstavbě budov individuálního bydlení, které vykazují

společenskou pozici, prestiž, si vybírají venkovské prostředí, kde jsou poměrně levně k dostání pozemky a je zde krásná příroda.

Zmínila jsem v čem spočívá městský charakter **výletního, rekreačního místa**, které se vyznačuje atributy jako absence průmyslu. Dále je zde reprezentativní sídlo zástupce vyšší třídy, které sekunduje vilovým objektům. Zámecká zahrada je udržována, chodníky dlážděny, upraveno je náměstí a nábřeží, což je doménou hlavně Okrašlovacího spolku, který je vyjádřením okázalých ochranných aktivit měšťanů.

Akteři **návratu k přírodě**, který lze v případě Zbraslavi sledovat na vyjíždění na letní byt, výstavbu vilových objektů, sloužících nejprve k rekreaci a poté k trvalému bydlení, věnujících se činnosti spolků jako okrašlovací, které představují jiný fenomén, ochranu přírody, vydávajících se na výlety a sdružujících se do vlastenecky orientovaných spolků typu Sokol apod., se tedy na Zbraslavi mohli plně projevit.

Vymezila jsem si otázky, které budou ilustrovat volnočasové aktivity:

Kdo, jaká skupina lidí je aktéry návratu k přírodě, kdo jezdí na Zbraslav?

Při studiu jsem zjistila, že hlavními aktéry byli umělci, převážně divadelníci. Příčinu vidím také v tradici ochotnického divadla, jehož se profesionální divadelníci také účastnili, podporovali ho, nebo se stávali jeho čestnými členy. Společenské prostředí nebylo utvářeno jen Sokolem, ale i dalšími spolky. V práci jsem vymezila skupiny, které si Zbraslav oblíbily patřící sem nakladatelé, spisovatelé, výtvarníci, hudebníci.

Jak se návrat k přírodě projevil na proměně konkrétní lokality Zbraslav?

Kromě již zmíněných vilových objektů a činnosti Okrašlovacího spolku se vytvořily říční lázně, což společně s úpravou náměstí a nábřeží, s výstavbou sítě služeb a dalších prvků městské kultury považuji za hlavní projevy návratu k přírodě. Dále je patrný nárůst počtu obyvatel a vzrůst zástavby. Staví se most, vede tady železnice, je tu stanice parníků- moderní prvky dopravy.

Jaké byly možnosti trávení volného času, co Zbraslav mohla nabídnout?

Sportovní vyžití bylo široké- na Zbraslavi fungovalo několik sportovních klubů, byly tady tenisové kurty, říční lázně s výukou plavání. Odpočinout si bylo možné v občerstvovacích zařízeních, pořádaly se výlety, jejichž varianty nabízely průvodci a propagační materiály. Bylo možné objevovat bohatou zbraslavskou historii. Nabízelo se mnoho letních bytů. Společenský život kromě akcí spolků doplňovaly aktivity hostinců, bály, výstavy.

Co tuto „kolonizaci“ obyvateli Prahy umožnilo?

Industrializace v širokých aspektech- vytvoření nových dopravních prostředků, které nabízely pravidelné spoje a učinily tak Zbraslav dostupnou, propagační materiály, které se objevovaly a hovořily o nezbytnosti rekreační návštěvy přípražské lokality. Proměna obživy místních obyvatel, kteří začali nabízet ubytování a stravovací služby. Proměna společnosti z kapitalistické v občanskou, vytvoření specifické střední třídy disponující volným časem.

Vlastenecká identifikace, probuzená potřeba občanské angažovanosti a estetická krajina, vzdálená průmyslově se rozvíjející Praze, považuji za příspěvek k objevení se tohoto fenoménu.

Jaké byly obecné dobové předpoklady pro vznik tohoto fenoménu?

Probíhající industrializace, která zapříčinila proměnu skladby společnosti, vznik nových možností např. v dopravě. Dále specifický vztah k přírodě, který se formoval již dříve a který vzhledem k problémovému vývoji měst- znečištění atd. nyní nabývá na naléhavosti. Vznik městské střední třídy. Vznik sportovních a dalších činností odehrávajících se v přírodě, jejichž rozšíření vzrostlo i díky organizovanosti ve spolcích. obecně jevy popsané v pojmové části této práce.

Jako nedílnou součást bych uvedla souvislost s koncepcí urbanismu- zahradními městy. Zbraslav lze považovat za zahradní město ve smyslu, že se vlastně nacházela na okraji Prahy a disponovala samostatnými obytnými prostory obklopenými poměrně dostatečným zeleným prostorem, navíc zde Okrašlovací spolek vytvářel prostředí dbající neupravenost a dostatek zeleně- výsadba na nábřeží apod. Argumentem odporujícím by byla přítomnost nejen těchto objektů, respektive zde se nenacházely jen obytné prostory.

Část vývoje, který byl mým úkolem zachytit, koresponduje dle mého úsudku s vývojem předměstí, o kterých hovoří Fishmann. Míním, že toto období výletního městečka přispělo k jeho dalšímu zařazení se do Prahy, tak jak popisuje další fázi vývoje měst Fishmann. Ze studia mi vyplývá, že motivace obzvláště obyvatel letních vil korespondují s těmi, které uvádí Fishmann pro střední třídu, měšťany. Rodina, hlava rodiny, která vyjíždí za prací do blízké Prahy, pochvaluje si zbraslavskou přírodní idylu (vidíme také v literárním odkaze), vytváří družnou komunitu. Fakt, že někteří se zde věnovali svému povolání by tomuto konceptu zase spíše odporoval. Definici předměstí Zbraslav dle mého soudu naplňuje ve všech aspektech- lokace na periferii velkého města, jakási separace v přírodním prostředí, ale zároveň závislost na centru podpořená dostatečnou dostupností, elitní místo pro bydlení. Považuji tento moment za důležitý pohled na jednání kolonizátorů venkovské krajiny, uvedení v souvislost ve vývoji dalších evropských a amerických měst.

5 Seznam použité literatury a dalších zdrojů

LINHART, J., Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996

MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, Proměny krajiny v době industriální, KRIGL, Praha, 2010

LENDEROVÁ, M., Z dějin české každodennosti: život v 19. století, Praha: Karolinum, 2009

VEVERKA, P., Slavné pražské vily, Praha: Foibos, 2007

POSLEDNÍKOVÁ, J., Trampové, padouři a sportovní. Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva „k přírodě“, Praha: FHS UK, 2010

HORSKÁ, P., MUSIL, J., MAUR, E., Zrod velkoměsta, urbanizace českých zemí a Evropa, Praha; Litomyšl: Paseka, 2002

FISHMAN, R., Bourgeois utopias, Basic books, 1946

sborník Hofmeisterová, B., Zbraslav, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1977

HANSL, F., Smíchovsko, Zbraslavsko, Na Smíchově: F. Hansl, 1899

PAŠEK, K., Zbraslavské listy, Zbraslavská kulturní společnost, 1995

zbraslavhistorie.info

Závod do vrchu: Zbraslav Jíloviště, Karel Řepa, Praha : GT Club - Karel Řepa, 2008

BOLARDT, A. a kol., 50 let ledního hokeje ve Zbraslavi, Zbraslav, 1963

.L TURNOVSKÝ, Z Prahy do Svatojanských proudů: Příruční knížka pro výletníky, V Praze: J. Otto, 1898

ŠILAUEROVÁ, E. Inventáře okresního archivu Praha- Západ, ONV Pj- 975/60-80x, Okresní zastupitelstvo Zbraslav 1865-1928, Praha 1960

Osmdesát let českého ochotnického divadla ve Zbraslavi 1857- 1937, Družstvo divadelních ochotníků ve Zbraslavi, 1937

Snopek, J., 60 let tělocvičné jednoty Sokol, Zbraslav, 1887- 1957

HÁLEK, V., V přírodě, Brno: Tribun EU, 2009

VANČURAV., Zvony mého kraje, Praha: Československý spisovatel, 1950

Architekt Hynek Svoboda